ژبنی څیړنی

مؤلف :

پوهندوی نوراحمد شاکر

Ketabton.com

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه کتاب دوزمي مجلي د ۱۳۵۰ کال دلو مړئ
او دوهمي گڼي په بدل کي چاپ شوی دی .

دکتاب د بین المللی کال په مناسبت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبنی څېړنې

مؤلف :

پوهندوی نوراحمد شاکر

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

مضمون	مخ
لومړۍ خبرې	۱
ژبپوهنه او د هغې څانگې	۵
ژبه او لیک	۶
دانسان صوتي غړي	۸
دآوازونو وتونځي	۱۰
دآوازونو ډولونه	۱۳
فونیتیکس او فونیمیکس	۲۵
فونیم	۲۸
مورفیم	۳۱
مورفو فونیمیکي بدلون او د هغه ډولونه	۳۶
دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو لارې	۴۱
لهجوي اطلس	۵۶
دلهجوي اطلس اصطلاحات	۶۷
یادونه	۷۰
مأخذونه	۷۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ خبرې

په اوسنۍ نړۍ کې د ژبې پوهان په دې عقیده دي چه که سړی وغواړي چه یوه ژبه په داسې توګه تدریس کړي چه شاګرد په لږ وخت کې هغه ژبه زده کړي نو اړینه ده چه دهغه تر تدریس، هم د شاګرد د مورنۍ ژبې او هم دهغې ژبې چه شاګرد یې زده کول غواړي فونیمي او مورفیمي تجزیه وشي او د دغو دواړو ژبو ساختمان او جوړښت او نور خصوصیات په صحیح ډول سره څرګند شي، وروسته د دغو دواړو ژبو د ساختمان د مقایسې او پرتلې له مخې د هغوی د ساختمان توپیرونه معلوم شي.

داځکه چه هرکله چه سړی کومه ژبه زده کوي، ځکه چه دی د خپلې ژبې له ساختمان سره له کوچنیوالي څخه عادت لري نو که څه هم دی په دې ولوهیږي چه د ده مورنۍ ژبه او دا بله ژبه د جوړښت له مخې توپیر سره لري خو بیا هم د خپل عادت له مخې هغه مطالب چه په نوې ژبه کې یې اداکوي د خپلې ژبې د جوړښت له مخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترتیبوي . او ترڅو چه د ژبې شاګرد و دغو توپیرونو ته متوجه نسي او په دغه برخه کې ښه مشق او تمرین ونکړي ، د نوې ژبې د استعمالولو په وخت کې به د غو برخو کې تل له غلطیو او اشتباه ګانو سره مخامخ کیږي.

د بېلو بېلو ژبو ویونکي دیوې بلې ژبې په زده کړه کې بېل بېل مشکلات لري . که یو انګریزي ژبی او یو دري ژبی وغواړي چه پښتو زده کړي ، د دوی مشکلات سره یو شی ندي . د مثال په توګه د پښتو د دې دوو جملو (زه ډوډی خوړم ، ما ډوډی وخوړه) په زده کړه کې پر ته له فونیمي مشکلاتو څخه انګریزي ژبی دوه مشکله لري : یو دا چه دده په ژبه کې فعل د نومو ږو جملو په پای کې نه راځي ، بل دا چه په انګریزي کې د واحد متکلم له پاره په فاعلي حالت کې یوازې یو ضمیر (I) موجود دی . مګر په پښتو کې دوه ضمیرونه (زه ، ما) استعمالیږي او د غه هر ضمیر د استعمال ځانګړي او مشخص ځایونه لري . نو بنا پې چه دا هر و مرو ده ته وروزده سي چه په پښتو کې فعل په کوم ځای کې راځي او په کوم ځای کې (زه) ووایي او په کوم ځای کې (ما) . دري ژبی بیا د فعل په برخه کې دومره مشکلات نلري خو د نومو ږو ضمیرونو په برخه کې هغه مشکلات چه انګریزي ژبی یې لري دري ژبی یې هم لري . دغه رنګه د (دا زما کور دی) په برخه کې انګریزي ژبی د (زما کور) په برخه کې څه مشکل نلري . ځکه چه دی په خپله ژبه کې هم لومړی (زما) او بیا (کور) استعمالوي (my home) ، خو دري ژبی د مشکل سره مخامخ کیږي ، ځکه چه دی په دري ژبه کې لومړی (کور) او بیا (زما) وایي (خانهٔ من) .

دغه رنګه ځکه چه د ټولو ژبو ټول آوازونه سره یو شی ندي نو په دې

برخه کې هم د ژبې زده کوونکې ممکن مشکلات ولري . دا مشکلات هم اکثره پوښي نوي .
د مثال په توګه د (ختکې) په کلمه کې انګریزي ژبې د (خ) او دري ژبې د (ټ) د تلفظ
په برخه کې له مشکل سره مخامخ کیږي .

د ژبې په زده کړه کې د ژبې د بېلو بېلو لهجو د توپیر څخه هم سترګې نسي پټېدلای . که
یوه ژبه څو لهجې ولري نو د هغې ژبې د زده کړې په لومړي سر کې ښایي چه له نوموړو
لهجو څخه یوازې یوه لهجه انتخاب او هغه تدریس سي .

که د ژبې شاګرد وغواړي چه د یوې ژبې ټولې لهجې زده کاندې نو ښه
لا دا ده چه دی لومړی یوه لهجه ښه زده کړي او وروسته بیا د هغې لهجې په شمول د
نوموړې ژبې د ټولو لهجو توپیرونه مطالعه او زده کړي او وروسته نو په هره لهجه چه خبرې
کوي د نوموړو توپیرونو رعایت وکړي .

له نوموړي بیان څخه مطلب دا دی چه د نړیه ژبې د داخلي ساختمان
او جوړښت له مخې کټ مټ یو شی ندي او یو له بله توپیر سره لري . هر کله چه کومه ژبه وکوم
چا ته تدریس کیږي که د هغه چا مخصوص مشکلات چه د نوموړې ژبې په زده کړه کې
یې لري په نظر کې ونیول سي نو د ژبې شاګرد کولای سي چه پر نوموړو مشکلاتو باندې په
لږ وخت کې بریالی سي او په یو لږ وخت کې په صحیح ډول سره نوې ژبه زده کړي .

څنګه چه د مخه مو هم ووېل د ژبې د شاګرد مشکلات هغه وخت
څرګندېدلای سي چه د شاګرد د ژبې ساختمان او د هغې ژبې جوړښت چه شاګرد یې -
زده کول غواړي په علمي ډول سره تجزیه او تحلیل سي . د هغوی د آوازونو ډولونه ،
مورفیمونه او د مورفیمونو ترکیب او د کلام د اجزاوو ترتیب او د داسې نورو خصوصیتونه

په صحیح ډول سره معلوم سي ، وروسته د مقایسې او پرتلې له مخې د نوموړو دواړو ژبو توپیرونه (چه د دغو توپیرونو مجموعه په حقیقت کې د هغو مشکلاتو یوه مجموعه ده چه د ژبې زده کوونکي ته د ژبې د زده کړې په وخت کې ور پېښېږي) ښکاره سي.

په دې رساله کې د ژبې د ساختمان او جوړښت د سپړلو په باره کې ځیني مقدماتي یادوني سوي دي او زیار ایستل سوی دی چه د ژبپوهني علاقه مندانو ته د ژبې د آوازونو او فونیمونو او هغوی په فونیمیکي الفبا سره د لیکلو، د مورفیمونو د معلومولو او د هغوی د ډولونو او بدلونونو په باره کې څه معلومات وړاندې سي او دغه رنګه د یوې ژبې د بېلو بېلو لهجو د څېړلو او هغوی د ثبتولو لارې چه د ژبې د ساختمان او جوړښت د معلومولو په برخه کې ډېر اهمیت لري په لنډ ډول وښوولې سي او په دې توګه هغوی ته په دې باره کې د نورې زیاتې او بشپړې مطالعې له پاره زمینه برابره سي.

نور احمد شاکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهنه او د هغې څانگې

ژبپوهنه وهغه علم ته وايي چه د هغه په ذريعه د ژبي داخلي ساختمان او جوړښت ترڅېړني لاندي نيول کيږي او مهمې څانگې يې دادي: تشريحي ژبپوهنه، تاريخي ژبپوهنه او مقايسوي ژبپوهنه.

تشريحي ژبپوهنه (descriptive linguistics) د ژبپوهني هغه اساسي او مهمه څانگه ده چه په هغه کي يوه ژبه بېله دې چه تاريخي بدلون او تحول يې په نظر کي ونيول شي په يوه ټاکلي او معين وخت کي مطالعه کيږي. په تاريخي ژبپوهنه (historical lin_guistics) کي د ژبي هغه تاريخي تحول او بدلون ترغور او څېړني لاندي نيول کيږي چه په بېلو بېلو دورو کي ورپېښ شوی وي. په مقايسوي ژبپوهنه (comparative lin-guistics) کي څو ژبي چه له يوې کورنۍ څخه وي يا د ژبو څو کورنۍ په مقايسوي ډول ترغور لاندي نيولې کيږي او يوله بله سره پرتله کيږي څو چه د دوی ترمنځ نږدېوالی

او اړيکې څرګندېږي .

په تاريخي ژبپوهنه کې د يوې ژبې مواد چه په دوو يا زياتو دورو کې د دتشريحي ژبپوهنې له مخې تهيه شوي او څېړل شوي وي مطالعه کېږي. په مقايسوي ژبپوهنه کې د دوو يا زياتو ژبو يا لهجو هغه مواد چه د تشريحي ژبپوهنې له خوا راغونډ شوي او څېړل شوي وي تر غور لاندې نيول کېږي او د هغوی ورته والی معلومېږي. نو ددې له امله د تاريخي او مقايسوي ژبپوهنې پوهان او محققين د تشريحي ژبپوهنې په محققينو پسې ځي او هغه مواد مطالعه کوي چه د تشريحي ژبپوهنې د پوهانو له خوا تهيه شوي او څېړل شوي وي . مګر د تشريحي ژبپوهنې پوهانو او محققينو ته د تحقيق په وخت کې د تاريخي او مقايسوي ژبپوهنې د محققينو مواد په ښه نه ورځي .

ژبه او ليک

ژبه هغه آوازونه دي چه انسانان يې د خپلو افکارو او خيالاتو د څرګندولو په غرض تر يو خاص نظم او سيستم لاندې د صوتي غړو په واسطه له خولې څخه راباسي او په دې توګه په خپلو منځونو کې يو له بله سره رابطه پيدا کوي . ليک هغه سيمبولونه او علامې دي چه د هغوی په واسطه انسانان يو له بله خپل افکار او خيالات اظهاروي . ليک په عمومي ډول پر دوو برخو باندې وېشل کېږي : يو تصويري ليک او بل الفبايي ليک . په تصويري ليک کې انسانان خپل فکرونه د تصويرونو او شکلونو په واسطه څرګندوي او د آوازونو سره کومه رابطه نلري . اما په الفبايي ليک کې د هغو آوازونو له پاره چه په خبرو اترو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

استعمالیږي سیمبولونه راوړل کیږي او ددغه سیمبولونو مجموعه چه دیوې ژبې ـ
ټول آوازونه وښیي د ژبې الفبا بلله کیږي .

ژبه او لیک که څه هم یوله بله سره نږدې رابطه لري خو بیا هم ژبه بیل
شی ده او لیک بیل شی دی او باید دا دواړه سره ګډ نسي . یوژبپوهاند د ژبې او لیک
تر منځ په سینه توګه توپیر کولای سي ، خو هغه کسان چه په دې باره کي بي غوره نوي کړي
ژبه او لیک دواړه یوشی بولي ، حتی کله کله څیني خلک لیک اساس بولي او په همدې
اساس د ژبې قضاوت کوي حال دا چه اساس ژبه ده او د لیک قضاوت باید د ژبې پر اساس
وسي . همدغسي اشتباه ګاني کله کله د ګرامر او ژبې تر منځ هم واقع کیږي . یوژبپوهاند
هر کله چه د ژبې ګرامر لیکي هیڅ کله د موږني ژبې وویونکي ته دا نه وایي چه داسي مه
وایه داسي و وایه . بلکه د دې پرځای چه دی د موږنۍ ژبې وښتن ته هدایت ورکړي
دی پخپله باید د موږنۍ ژبې له ښتن څخه هدایت واخلي ، یعنی باید پوښتنه څني
وکړي چه تاسي څنګه وایاست ؟ هر ډول چه هغوی ویل دی باید هغه شی کټ مټ
په خپله دېتبا کي ضبط کړي . دا ځکه چه ګرامر د ژبې له مخي لیکل کیږي او ژبه د ګرامر
له مخي منځ ته نه راځي . یوژبپوهاند هیڅ وخت دا زیار نه باسي چه د ژبې ټول مواد
هر و مرو تر عمومي قواعد ولاندي راولي . ځکه چه دده په نزد د ګرامر د پوهانو په اصطلاح
د ژبې استثناآت هغومره اهمیت لري لکه باقاعده شیان چه یې لري او استثناآت هم د ژبې
یوه مهمه برخه تشکیلوي . نوکه چیري دی له هغو څخه سترګي پټي کړي یا یې په بله بڼه سره وښیي په ـ
حقیقت کی دی د ژبې دیوې مهمي برخي څخه سترګي پټوي او د ژبې ددغي برخي پر حقیقي بڼه او ساختمان باندي
پرده غوړوي ، او هغه چا ته چه دده د تحقیق له مخي نوموړې ژبه مطالعه کوي نیمګړي معلومات وړاندي کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انسان صوتي غړي

انسانان يو له بله خپل افکار او مطالب د آوازونو په واسطه اظهاروي . د غه آوازونه چه انسانان يې د صوتي غړو په واسطه له خولې يا پزې او يا خولې او پزې دواړو لاروڅخه راباسي د فونيټيکس (Phonetics) او فونيميکس (Phonemics) په واسطه چه د ژبپوهنې دوې مهمې څانگې دي مطالعه کيږي . په ژبپوهنه کې يوازې هغه آوازونه تر څېړنې لاندې نيول کيږي چه په ژبه او خبرواترو کې استعماليږي . دا دی اوس به د انسان هغه صوتي غړي چه د خبرواترو په وخت کې د آوازونو په توليدولو کې مهم برخه لري په دې لاندې شکل کې وښيو :

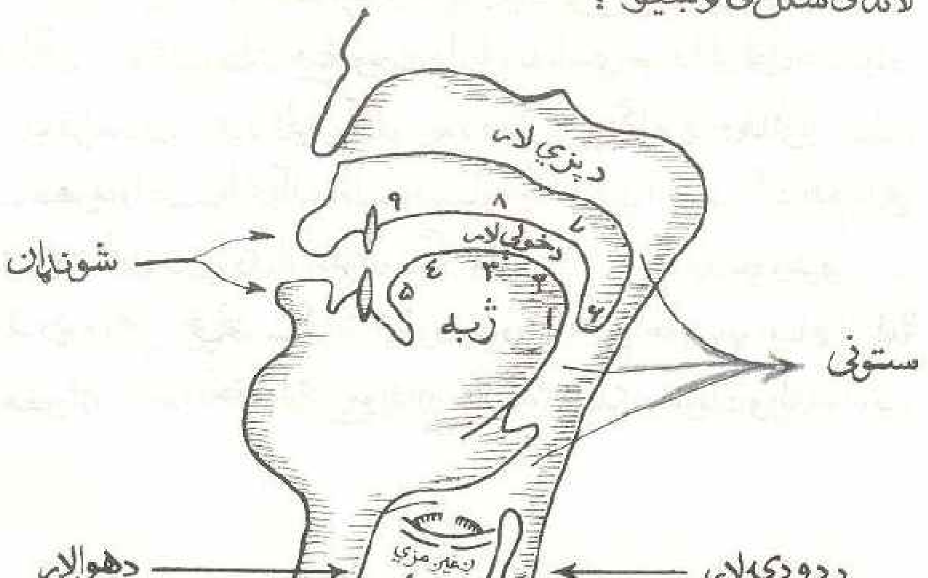

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تېر شکل کې د انسان صوتي غړي په دې لاندې ډول سره ښودل سوي دي :

۱- ژبه : ژبه پر پنځو برخو باندې وېشل سوې ده : ۱- ریښه (root) ۲- وروستۍ برخه (dorsum) ۳- منځنۍ برخه (Center) ٤- د مخنۍ برخه (blade) ۵- د ژبې سر (tip).

۲- د خولې لوړه برخه : ۶- ژبۍ (uvula) ۷- نرم تالو (velum) ۸- زېږ تالو (dome) ۹- اوربل (Alveolar ridge).

۳- غاښونه او شونډې

٤- ستونی (pharynx) چه دوې لارې لري : یوه د خولې او بله د پزې . که نرم تالو پورته خواته وخوځېږي نو د پزې لار و تړله شي . او که ژبه د نرم تالو خواته و خوځېږي د خولې لار و تړله سي .

۵ - ږغیز مزي (Vocal cords). د تنفسي نل په لوړه برخه کې موقعیت لري او د نرېو تار و څخه تشکیل سوي دي . د آواز د اداکېدلو په وخت کې هوا د حنجرې (larynx) له خالیګاه څخه د ږغیز مزو ترمنځ تېرېږي . که د هوا د تېرېدلو په وخت کې ږغیز مزي بېخي سره نږدې وي نو د هوا جریان یې ریږوي او کوم آوازچه په دغه وخت کې تولیدېږي ږغن آواز (Voiced sound) یې بولي لکه د (ب) یا (د) آواز .

او که ږغیز مزي لږ سره لیري وي د هوا جریان یې نسي ریږولای او په دغه وخت کې بې ږغه آواز (Voiceless sound) تولیدېږي لکه د (پ) یا (ت) آواز . د غه سبب دی چه ږغیز مزي په صوتي غړو کې ډېر اهمیت لري .

د آوازونو وتونځي

(*Position of articulation*)

د انسان صوتي غړي د خولې په خواکې پر دوو برخو ویشل کیږي: ښوړېدونکي او نه ښوړېدونکي. ښوړېدونکي صوتي غړي (Articulators) هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو د اداکولو په وخت کې په حرکت کې وي او هغه دا دي: د ژبې وړوستۍ، منځنۍ او مخنۍ برخه، د ژبې سر او لاندې شونډه. او نه ښوړېدونکي صوتي غړي چه —— (Point of articulation) یې بولي هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو د اداکولو په وخت کې حرکت نه کوي او ځای پر ځای ولاړ وي. دا صوتي غړي دا دي: نرم تالو، زیږ تالو، اوری، د لوړو غاښونو بېخونه، د لوړو غاښونو سرونه او لوړه شونډه.

هرکله چه ښوړېدونکي او نه ښوړېدونکي صوتي غړي سره یوځای سي د آوازونو وتونځي او مخرجونه تشکیلیږي. د مثال په توګه که د ژبې سر او د لوړو غاښونو بېخ سره یوځای سي نو د (ت) یا (د) مخرج تشکیلیږي او که کښته شونډه او لوړه شونډه سره یوځای سي د (ب) یا (پ) وتونځي تشکیلیږي. که لاندنی جدول چه په هغه کې د ځینو آوازونو وتونځي او د هغوی د ولونه ښوول سوي دي په غور وګورو په عمومي ډول آوازونه پر درو اساسي او لویو ډلو باندې ویشل سوي دي: انسدادي (stops)، احتکاکي (Fricatives) او طنطنه لرونکي (resonants). اکثره هغه آوازونه چه په ژبه کې استعمالیږي له دغو درو ډلو څخه په یوه ډله کې شاملیږي.

manner of articulation دآوازداداکولو ډول ↓ / position of articulation دآوازداداکولو ونوځی →			bilabial شونډنی ږ	labiodental شونډنی غاښیز	dental غاښیز	alveolar اوری ینز	retroflex غبرگ ژبی	alveopalatal اوری تالویز	palatal زوی تالویز	velar نرم تالویز	uvular ژبې ینز	labiovelar شونډنی تالویز	pharyngeal حنجیز	glottal ستونیز
STOPS انسدادی	Simple ساده	بې ږغه ١	p	p.	t̪	t	ṭ		ḳ	k	q	k͡p		ʔ
		ږغن ٢	b	b.	d̪	d	ḍ		g̣	g		g͡b		
	aspirated نفسي	بې ږغه	pʰ			tʰ				kʰ				
		ږغن	bʰ			dʰ				gʰ				
	glottalized ستونیز سوي	بې ږغه	p'			t'				k'				
		ږغن												
	affricated موښلي	بې ږغه				¢		č						
		ږغن				z		ǰ						
	laterally affricated اړخیز موښلي	بې ږغه				ƛ								
		ږغن				λ								
	Prenasalized غنه سوي	بې ږغه	ᵐp			ⁿt								
		ږغن	ᵐb			ⁿd								
	implosive دننه خواته وازېدونکی	بې ږغه												
		ږغن	ɓ			ɗ								
FRICATIVES احتکاکی	slit هوار	بې ږغه		f	θ					x				h
		ږغن	ɤ	v	ð					ɣ			ɛç	ɦ
	groove غوږ	بې ږغه				s	ṣ	š						
		ږغن				z	ẓ	ž						
	lateral اړخیز	بې ږغه				ɬ								
		ږغن												
RESONANTS ططنندونکی	lateral اړخیز	بې ږغه												
		ږغن				J		ʎ						
	nasal غنه لي	بې ږغه	m̥			n̥								
		ږغن	m	ɱ	n̪	n	ɳ	ñ	ŋ̣	ŋ	ŋ̣			
	median منځنی	بې ږغه	w̥					y̥						
		ږغن	w			r		y						
FLAPS پرېېدونکي		بې ږغه												
		ږغن				ř								
TRILLS رېږدېدونکي		بې ږغه				r̥̆								
		ږغن				r̃				R				

voiced : ٢- ږغن   Voiceless : بې ږغه :١

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسدادي آوازونه هغه آوازونه دي چه دادا کولو په وخت کي يې مخرج تپ -
وتړل سي او دهوا جريان بند سي ، خود مخرج دتړلو څخه وروسته دفعتاً مخرج وپرانيستل
سي او په دې توګه يو انسدادي آواز توليد سي . لکه د (ت) يا (پ) آواز . دانسدادي آواز
مهم خاصيت دادی چه د مخرج تړل يې داحتکاکي او تننتنه لرونکو آوازونو په توګه دوام نه
کوي . احتکاکي هغه آوازونه دي چه دهغوی دادا کولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي
احتکاک پيښ سي لکه د (س) يا (ز) آوازونه . تننتنه لرونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه
دهغوی دادا کولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي نه احتکاک پيښيږی او نه دانسدادي
آوازونو په څير د مخرج تړل او دفعتاً پرانيستل واقع کيږي ، بلکه دا هغه آوازونه دي
چه په حنجره (larynx) کي پيدا سوي وي او وروسته د خولي او پزي په واسطه
يو ډول او بل ډول کيږي لکه د (ن) يا (م) آوازونه .

برسيره پر نو مو ړو درولو يو ډلو دوه ډوله نور آوازونه هم په ژبو کي
پيښيږي چه يو ډول يې پړپېد ونکي (Flaps) او بل ډول يې ربړ ديدونکي (trills)
آوازونه نوميږي . پړپېدونکي هغه آوازونه دي چه د ژبي د يوه ډير چټک حرکت په
واسطه اداکيږي چه کله کله ديوه ډير لنډ انسدادي آواز سره شباهت لري ، او -
ربړديدونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه د ژبي ، شونډانو يا ژبۍ د ډيرو چټکو
حرکاتو په واسطه اداکيږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دآوازونو ډولونه

آوازونه په عمومي ډول پر دوو برخو وېشل کېږي : کانسونینټونه او واولونه .

کانسونینټ (Consonant) هغه آواز ته وایي چې د هغه دادا کولو په وخت کې د صوتي غړو د تماس له امله د هوا په هغه جریان کې چې د هغه د ادا کولو په وخت کې له خولې یا پزې یا د غود وارو لار و څخه راوزي انسداد ، احتکاک یا کوم بل ډول بندش پېښېږي . لکه د (ب) یا (پ) دادا کولو په وخت کې چې د دوو شونډو د تماس له امله د هوا په جریان کې بندش واقع کېږي . یا لکه د (چ) یا (ج) دادا کولو په وخت کې چې د ژبې او اورۍ تماس د هوا په جریان کې بندش راولي . که دوه یا زیات کانسونینټونه په یوه سیلاب کې متصل سره راسي او د دوی په منځ کې واول نه وي کلسټر (cluster) یې بولي . لکه په پردی کې (پ) او (ر) او په آزمویښت کې (ښ) او (ت) .

واول (vowel) هغه آواز ته وایي چې د هغه دادا کولو په وخت کې د صوتي غړو تر منځ داسې تماس نه پېښېږي چې د هوا په جریان کې انسداد او بندش واقع سي ، خو د ژبې او شونډو د مختلفو حرکاتو له امله د خولې داخلي برخه بېل بېل شکلونه پیدا کوي چې په دې توګه واولونه یو له بله بېل منځ کې تو پیر پیدا کوي لکه په لاس ، ډېر او سوړ کې د (ا ، ې ، و) آوازونه .

د پښتو کانسونینټونه او واولونه په لاندې ډول دي :

الف : کانسونینټونه :

ب	b	ځ	dz	ژ	ž	ګ	g
پ	p	خ	x	ږ	ẓ	ل	l
ت	t	د	d	س	s	م	m
ټ	ṭ	ډ	ḍ	ش	š	ن	n
ج	j	ر	r	ښ	ṣ	ڼ	ṇ
چ	č	ړ	ṛ	غ	g	ه	h
څ	ts	ز	z	ک	k		

ځیني عربي کلمې په پښتو کي استعمالیږي . د غه عربي کلمې ځیني داسي عربي آوازونه لري چه په پښتو کي نسته . نو هر کله چه دا عربي آوازونه په پښتو کي تلفظ کیږي په عمومي ډول په هغو پښتو آوازونو سره تبدیلیږي چه د غو عربي آوازونو ته نږدې والی ولري . لکه ف > پ ، ق > ک یا خ ، ث > س او داسی نور ....

نو موړي عربي آوازونه دادي :

ث s̱ ، ح ẖ ، ذ ẕ ، ص ṣ ، ض ẕ ، ط ṯ ، ظ z̄ ، ع ʔ ، ...

ف f ، او ق q .

په ځینو ژبو کي ځیني آوازونه دي چه کله کله د کانسونینټ او کله کله د واول په ډول اداکیږي . په پښتو کي دوه آوازونه دي چه کله کله د هجا هسته تشکیل کړي او د واول په توګه څرګندیږي ، خو ځیني وخت د هجا هسته نه تشکیلوي او د کانسونینټ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول اداکېږي. نوموړي دوه آوازونه دادي:

و (W): لکه په (کنډو = Kandáw) او (ولور = Walwár) کې.

ی (Y): لکه په (یخی = yaxáy) او (آګی = agáy) کې.

ب: واولونه : Vowels

و (o): لکه په (نور = nor) او (پوړ = por) کې.

ُ (u): لکه په (پل = pul) او (سوړ = Sur) کې.

و (ū): لکه په (نورو = nūru) او (تورو = tūru) کې لومړي واوونه.(۱)

ي (i): لکه په (ځير = dzir) او (پير = pir) کې.

ي (ī): لکه په (کيږي = Kīẓi) کې لومړی (ي).(۲)

ې (e): لکه په (ډېر = der) او (شمېر = šmer) کې.

زورکی (ə): لکه په (زړه = zṛə) او (لېوه = lewə) کې.

آ یا زور (a): لکه په (اړخ = aṛx) او (سر = sar) کې.

آ (ā): لکه په (کار = Kār) او (آس = ās) کې.

دادی اوس به د پښتو یو متن د کندهار، بل متن د ننګرهار او یو بل متن د پېښور په لهجو د نوموړو سیمبولونو په واسطه د نمونې په توګه ولیکو. د مخه تردې چه نوموړي متنونه ولیکو باید وویل شي چه دخج (stress) راوړل او نه راوړل او بدلون نه یوازې په پښتو بلکه د نړۍ په ډېرو ژبو کې د کلمو و معنٰی ته تغییر ورکوي. مثلاً په (پرېوتم او کښېنستم)

(۱): په نوموړو کلمو کې داسې (و = ū) د کندهار په لهجه کې راځي. (۲) په نوموړې کلمه کې داسې (ی = ī) د کندهار په لهجه کې راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي که خج پر لومړی سیلاب باندي راسي یوه معنی لري او که د پای پر سیلاب باندي راسي بله معنی ورکوي . نو ځکه په لاندې متنونو کي د خج رعایت هم کوو او هغه د یوې داسي علامې (٭) په ډول د سیلابونو پر سر باندي ایږدو . دا هم باید ــ وویل سي چه دا متنونه ځکه چي د لیک له مخې لیکل سوي دي نو ممکن په ځینو ځایونو کي د لهجې پوره نمایندګي ونه کړای سي .

د کندهار لهجه

د ښاغلی بېنوا په قلم

یوازي پښتو

دا لوست په یوازي پښتو لیکم ، چه د بلې ژبې یو توری پکښې نسته . هو کې ! د ژبې ښه والی هم دغه دی چه هره ژبه ښایي دومره اړته وي ، چه د ژبي خښتن هر راز د زړه وینا په خپله ژبه وېلای سي . که څه هم ژبي یو د بله ورستي ته سره اړې دي او یوازي کومه ژبه بشپړه نه لیدله کېږي ، بیا هم ځیني ژبې له خپله ځانه دونده ــ وینا وي او توري لري چه خښتن یې مړني وي نو په لږ زیار د پردوله اړې څخه وزي.

د عربو ژبه هغه ژبه ده چه د نړۍ د ژوندیو او لویو ژبو څخه بلله کېږي . خو سره له دغه هم ځیني پردي توري پکښې سته چه د دغې ژبي یوهانو راښوولي دي . دغسي هم داوسنۍ ژوندۍ نړۍ لویې ژبې لکه انګریزي او فرانسوي یا نورې ژبې پردي لاتیني یا یوناني توري پخپل منځ کښې لري . پاړسو هم یوه خوږه

ژبه ده چه دا زړه کاله راهیسې د مېړنیو مشرانو تر سیوري لاندې يې روزنه کېږي.
خو سره له دې دونه روزنې هم ویوازي پارسو لیکلو ته بېچ نه لیدل کېږي ، او ډېره
به داسې نه وي چه یوازې پارسو ولیکله شي ، هرو مرو به وعربي ژبې ته ارشوا وکړنه
یوه لیکه یا دوې درې لیکې به په زیار ولیکلې سي .

له ښه مرغه زموږ پښتو ژبه ډېره اړته ده . موږ له لږ څه
زیار وکاږو ، نو په خپله ژبه به هر څه په یوازې پښتو ولیکو . که څه هم موږ
اړ نه یو چه هرو مرو به یوازې پښتو لیکو . د نړۍ ټولې ژبې یوه د بلې په مرسته
بشپړه کېږي ، خو بیا هم دا د ژبې ښه والی دی چه یوه ژبه دونې اړته وي او
دومره توري ولري چه د بلې ژبې له اړې څخه وو ژي . دا څرګنده ده چه زموږ پښتو
ژبه د هر څه د پاره بېل بېل توري لري او د لویو غرو په لمنو کښې د سپینو پښتنو په
زړو کښې ښخ دي . که څوک پلټنه پسې وکړي ، ډېرې وینا وې او ډېر توري به
وموني چه اوس نشته یا موږ ته څرګند نه دي .

د نوموړي مَضمُون فونیمیکي بڼه

yawā́zi paṣtó

dá lwəst pə yawā́zi paṣtó likám či də bə́li žā́bi yáw ṭóray pəkṣi nə́sta. hóke! də žā́bi ṣəwā́lay ham dagá [day] či hára žā́bə ṣā́yi dúmra árta wi či də žā́bi tsaṣtán

(c) ketabton.com: The Digital Library

har rāz də zṛә́ waynā́ pə xpálə žába wayə́lāy si. Ka tsə ham žábi yaw də balə wə mrásti tə sara áṛi di aw yawā́zi Kuma žába báṣpaṛə ná lidalə Kı́ẓi, byā́ ham dzı́ni žábi lə xpálə dzā́na donə waynā́wi aw tū́ri ları́ či tsaṣtán ye maṛanáy wi, no pə ləẓ zyā́r də pradó lə aṛáy tsaxə wázi.

də ˀarábu žába hága žába də či də naṛəy də žwandáyu aw lwáṛu žábu tsaxə baləla Kı́ẓi. xu sará lə daga ham dzı́ni pradı́ tū́ri pakṣi stá či də dági žábi pəhā́nu rāṣowəli di. dagási ham də osanə́y žwandáy naṛay lwáṛi žábi láka — angrezı́ aw farā́nsawi yā́ nū́ri žábi pradı́ lā́tenı́ yā́ yonā́nı́ tū́ri pə xpál mándz Kṣi ları́. pāṛsó ham yawa xwaẓá žába də či dā́ zər Kā́lə rā́hisi də meṛənáyu maṣarā́nu tər syóri lā́ndi ye rozánə Kı́ẓi. xu sará lə de dónə rozáni ham wə yawā́zi pāṛso ʔiKálu tə bič nə lidəl Kı́ẓi, aw ḍérə bə draná wi či yawā́zi pāṛsó — walikalə si. harú marú bə wə ˀarabı́ žábi tə aṛ su aw Kə nə yawá lika yā́ dwe dre liKi bə pə ḍer zyā́r waliKəli si.

lə ṣə márgə zmúẓ paṣtó žába ḍera árta də. muẓ Kə láẓ tsə zyā́r wáKā́zu, no pə xpálə žába bə har tsə pə — yawā́zi paṣtó wáliKu. Ka tsə ham muẓ aṛ nə yu či harú marú

(c) ketabton.com: The Digital Library

ba yawázi paṣtó likú. da naṛay ṭóli žábi yawa da báli pa — mrasta bašpaṛa Kiẓi, xu byā́ ham dā da žabi ṣawā́lay day či yawa žába dóni árta wi aw dúmra tū́ri wálari či da báli žábi la aṛay tsaxa wawzi. dā tsargánda da či zmúẓ paṣto žaba da har tsa dapā́ra bel bel tū́ri ʔarí aw da lū́yu gró pa ʔamánu Kṣi da spínu paṣtanó pa zṛó Kṣi ṣax di. Ka tsók palaṭána pasi wákṛi, déri waynā́wi aw ḍer tū́ri ba wámumi či os násta yá muẓ ta tsargánd ná di.

دننگرهار لهجه — دښاغلي الفت په قـلم

دکوم ځای دی ؟

یوکو ربي دلته دی ، بل یې کابل کي ، بل په یو بل ځای کي . څه ځمکه یې کوهدامن کي لري ، څه په بغلان کي، څه په یو بل ځای کي . نغدي روپۍ یې په رشوتونو دلته پیدا کړي ، مګر ګټه وربانډي نور بانکونه کوي په یو بل ځای کي . نو وایه چه دی دکوم ځای دی ؟

مینه یې له دې خلکو سره نشته ، او دنورو ملکونو خلک ورته ډېر ګران دي . ددې ځای ژبه یې نه زده او په پردیو ژبو افتخار کوي . ددې وطن له شعر او موسیقی نه خوند نه اخلي او دخارجي موزیک په صفت مړ یږی نه . مونږ ته په نخوت او نفرت ګوري او دپردیو مستخدمینو په مقابل کي ډېره تواضع کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ووایه چه دی د کوم ځای دی ؟

دی د هیڅ ځای نه دی ، ځکه چه هر ځای د ده دی او سړی ورته هر ځایي ویلی شي . هو ! دا هغه مرغه دی چه څلور فصلونه په څلورو مملکتونو کي تېروي او وطن نه لري . وطن نه پېژني ، د یوه وطن په هواکي نه الوزي او د وطن سرې او تودې نه شي تېرولی .

دا هغه عیاش دی چه بې له عیش و راحت نه نور څه نه پېژني او له وطن سره هیڅ مینه او علاقه نه لري .

مونږ هغه کسان ددې وطن بللی شو چه د وطن په کالو او بوټو سر ورکوي او په سختو ورځو کي د وطن په کار ېږي ، که څه هم پوله او پټی نه لري ، او په زړه وکوړلو او جونګړو کي اوسي .

هو ! زما په عقیده دا وطن د هغه چا نه دی چه د ډېرو ځمکو قبالې یې اخیستې دي ، بلکه د هغه چا دی چه د وطن مینه یې په زړه کي ده او له وطن سره علاقه لري .

د نوموړي مضمون فونیمیکی بڼه

da Kúm dzāy day?

yaw Kor ye dálta day, bəl pə Kābul Ke, bəl pə yaw bəl dzāy Ke. tsə dzmáka pə Kadāmán Ke larí, tsə pə Baglán Ke, tsá pə yaw bál dzāy Ke. nágde rupáy ye pə rišwatúno dálta paydá

(c) ketabton.com: The Digital Library

Kṛe, mágar gáṭa wərbānde nər bānKúna Kawí pa yaw bəl dzā́y ke. tə wáwāya či day də Kúm dzā́y day?

mína ye lə de xálKo sara nášta, aw də nóro mulKúno xálK wərta ḍer grā́n di. də de dzā́y žəba ye názda aw pə pradáyo žábo iftixā́r Kawí. də de watán lə šer aw mosiqí na xwánd nə áxli aw də xāriji mozíK pə sifát maṛézi na. múnẓ tapə naxwā́t aw nafrát góri aw də pradə́yo mustaxdimíno pə moqābil Ke ḍéra tawāzó Kawí.

tə wáwāya či day də Kum dzā́y day?

day də héts dzā́y nə day, dzáka či hár dzā́y də də day aw saṛay warta hardzāyí wayə́lay ši. ho! dā́ haga margá day či tsalór faslúna pə tsalóro mamlakatúno Ke terawí aw watán nálari. watán nə pé̌žani, də yawá watán pə hawā́ Ke nə áluzi aw də watán saṛé aw tawdé náši terawálay.

dā haga ayā́š day či bé lə áyš u rāhát na nór tsə nə pežani aw lə watán sara héts mína aw alāqá nálari. munẓ haga Kasā́n də dé watán balə́lay šu či də watán pə Kā́ṇo aw búṭo sár warKawí aw pə sə́xto wrádzo Ke də watan pəKā-réẓi, Ka tsá ham púla aw paṭáy nalari, aw pə zaró Koḍə́lo aw

jongáro ke ósi.

ho! zmā́ pə aqidá dā watán də haqə čā nə day či da déro dzmáko qabālé ye axíste di. bálke də haqə čā day či də watán mína ye pə zrə ke da aw lə watán saraatəgá lari.

د پېښور لهجه :

دسړو تعويذ(۱)

يوه شپه شمروز يوخواجرتي قاتلان دجميلې په كور ورخطا كړل . ډاكه پرېوته . صابره او جميله دواړه په كښې مړې شوې . شمروز دخپلې ورېرې او دبوډۍ په مرګ ډېر ويرا وژړا اوكړه . پوليس خپل تفتيش كښې ډېر په اخلاص سره كار اوكړو، ولې هيڅ ماهم دريښتيا وشهادت ته غاړه نه كېښوده . او نتيجه دا شوه چه شمروز په يوځو ورځو كښې دخپل مشرورور په خانه كښېناستو . خودناصر په بېچ كېدو يې په زړه كې غمه بوغمه پاتې شوه . په خوا اوشا كلو كښې يې ډېر كوشش ورپسې اوكړو ، ولې هيڅ پته يې اونه لګېده . ماشوم ناصر دخپل وطن نه ډېر لرې يو لوي ښار ته اورسېدو . يوه شپه چه ډېر ستړې شو ، نوچرته په يوه باغيچه كښې ديو بېنچ دپاسه اوده شو . دا باغيچه دلوي كاروبارې تاجر په كور كښې وه . سحر وختې چه دكورمالك سېټ رحمان دسېل دپاره بهرتلو ، نو په باغيچه كښې

---

(۱) : دا مضمون دښاغلي رشيدعلي دهقان اثراو دښاغلي جهان زيب نياز پېښوري لهجه ده .

يې د خپل کور نه خطا شوې ماشوم اوليد وچه لاهغه شان بې غمه اوده پروت وه ، بنګلي ته لاړ او وسره د خپل ټبره بيرته هغې ځای ته راغلو چرته چه هغه ـ ماشوم لاهغه شان اوده وه .

وايي چه د دې سېټ يو زوی وه چه ډېر بنګلی وه او هم لکه د دې ماشوم وه . دوی ته خپل مړ شوی زوی ور ياد شو ، د دواړو په سترګو کښې اوښکې وې . دواړه ساه نيولي د ماشوم په خوا کښې غلي ولاړ وو چه په دې کښې ناصر هم له خوبه بيدار شو . او تراوتري يې کتل او بيا په رتو رتو په ژړا شو .
د سېټ ټبر ناصر خپلې سينې ته جخت کړو .
دواړو ژړل ، خو دواړه نه پوهېدل چه د دوی د ژړا وجه څه ده . سېټ رحمان ناصر په غېږه کښې اوچت کړو او سره د خپل ټبره کمرې ته لاړل .

د نوموړي مضمون فونيميکي بڼه

da sró ṭāwíz

yawá špá Šamróz yaw so ujratí qātilān da Jamilé pa kor warxatá́ krəl. ḍāká préwata. sābirá aw Jamilá dwá́ṛa paké mṛé šwe. Šamróz da xpā́le wreré aw da buḍé pa márg da məkər ḍér wir aw jaṛá́ ókṛa. pulís xpə́l taftíš ke ḍér pa ixlā́s sara ká́r ókṛo. wā́le hécā kum da

rištiáo šahādát ta gāṛa ná Kexoda. aw natijá dā́ šwače Šamróz pa yaw só wrádzo Ke da xpə̄l má̌šər wrór pa xāné Kénāsto. xo da Nāsár pa bač Kedó ye pa zṛə Ke gāṭa bogmá pāte šwá. pa xwā́ u šā Kálo Ke ye ḍér Košíš wárpase óKṛo, wále hés páta ye onálageda. māšúm Nāsə́r da xpə̄l watán na ḍer lə́re yaw lwé xār ta órasedo. yawá špá či ḍer stə́ṛe šo, no čárta pa yawa bāgičá Ke da yaw binč da pā́sa odá šo. dā bāgičá da lwé Kārubāri tājir pa Kór Ke wá. sahár waxti če da Kor mālik séṭ Rahmā́n da sél da pā́ra bahár tló, no pa bāgiča Ke ye da xpəl Kor na xatā šəwe māšúm ólido, če lā hága šān begáma udə prot o. banglé ta lā́ṛo aw sará da xpə̄l ṭabára byérta hage zé ta rāglo čárta če haga māšúm lā hága šān udá o.

Wā́yi če da dé seṭ yaw zwé wo, če ḍér xKúle o aw hum láKa da dé māšúm wo. dwi ta xpə̄l maṛ šə́we zwé waryā́d šo, da dwā́ṛo pa stə́rgo Ke úxKe we. dwā́ṛa sāniwā́li da māšúm pa xwā́ Ke gə́li watáṛ wu, če pə de Ke Nāsə́r hú́m la xóba bedā́r šo. awtár awtár ye Katə́l, aw byā́ pa rā́ṭo rā́ṭo pa jaṛā́ šo. da seṭ ṭabár Nāsə́r xpale siné ta júxt Kṛo. dwā́ṛo jaṛə́l, xo dwā́ṛa ná poedə́l če da dwi da jaṛā́ wája sə da. seṭ

(c) ketabton.com: The Digital Library

Rahmān Nāsər pa ǵega Ke učát Kṛo, aw sará da xpə̄l ṭabára Kamré ta lā́ṛəl.

فونېټيکس او فونيميکس

ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر يو خاص نظم او سيستم لاندي په خبرو کي استعمالېږي. دا آوازونه په خوله، پزه او ستوني کي اداکېږي او بيا له هغوی څخه کلمې او جملې جوړېږي چه په دې توګه انسانان يو له بله د هغوی په واسطه خپل مطالب سره اداکوي. که څوک وغواړي چه يوه داسي ژبه مطالعه کړي چه دده نه وي زده نو دی مجبور دی چه تر ټولو دمخه د هغې ژبې آوازونه مطالعه کړي. دانسان په صوتي غړو کي يو څو محدود غړي دي چه د آوازونو داداکولو په وخت کي ښوري او حرکت کوي. که سړی د نوموړو ښوربدونکو صوتي غړو په بېلو بېلو حرکتونو کي مشق او تمرين وکړي او د هغوی د حرکتونو په اجراکولو کي چه د آوازونو داداکولو په وخت کي اجراکېږي پوره مهارت او استعداد پيداکړي، نو دی کولای سي چه د هرې ژبې بېل بېل آوازونه اداکړي. دا ځکه چه د ټولو ژبو آوازونه د دغو ښوربدونکو صوتي غړو د حرکاتو په واسطه چه د نه ښوربدونکو صوتي غړو سره يو ځای کېږي، اداکېږي.

که سړی داسي يو فارمول راوباسي چه د هغه فارمول له مخې د ښوربدونکي صوتي غړي حرکت او د هغه رابطه له نه ښوربدونکي صوتي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږي سره وښوول سي نو سره په وکولای سي چه د یولړ د غښی فارمولونو په واسطه د یوې ژبې آوازونه وښیي . او فونیتیکي الفبا هم په حقیقت کې د د غښی فارمولونو یوه مجموعه ده . د مثال په توګه د "ب" سیمبول د سرو حرکت ښیي چه هوا ولویږي تي خواته پورې وهي . د غه هوا هر کله چه له ستوني خخه و خولې ته راووزي ږغیزمزي رلوي . نو موړی سیمبول (ب) دا هم ښیي چه د هوا د جریان په وخت کې د پزې لار تړلې وي او هوا د خولې له لارې جریان پیدا کوي ، خو د شونډانو د یوځای کېدو په واسطه یو ځل بندښ پیدا کوي او وروسته ناڅاپه له خولې څخه وزي .

له نوموړي بیانه څخه څرګندیږي چه هغه آوازونه چه په خبرو کې استعمالیږي د هوا د جریان او د صوتي غړو د حرکاتو او د هغوی د یوځای کېدو څخه پیدا کیږي ، چه دا ټول د فونیتیکس (Phonetics) موضوع تشکیلوي .

په فونیتیکس کې آوازونه په دوه ډوله سره مطالعه کیږي:
یو دا چه آوازونه د ښو رېدو ونکو صوتي غړو د حرکاتو او د نه ښو ریدونکو صوتي غړو سره د هغوی د یوځای کېدو په ترځ کې مطالعه سي . د فونیتیکس دا برخه آرتیکولیټوري فونیتیکس (Articulatory Phonetics) بولي . بل دا چه آوازونه د آوازونو د امواجو له مخې چه وروسته تر هغه چه د صوتي غړو په واسطه اداشي او له خولې څخه راووزي مطالعه سي . د فونیتیکس دا برخه اکوستیک - فونیتیکس (Acoustic phonetics) بلله کیږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

فونیمیکس د ژبپوهنې هغه برخه ده چه په هغه کې دفونیمونو څخه بحث کیږي . په فونیمیکس کې فونیمونه او د هغوی تجزیه او دسته بندي تر څېړنې لاندې نیول کیږي .

فونیټیکس او فونیمیکس د ژبپوهنې دوې څانګې دي چه په هغوی کې د ژبې آوازونه مطالعه کیږي . نوددې له امله دوی یوله بله سره نږدې اړیکې لري . مګر څنګه چه په فونیټیکس کې د آوازونو یو اړخ او په فونیمیکس کې د آوازونو بل اړخ تر څېړنې لاندې نیول کیږي نو ښکاري چه دا دوې څانګې یوله بله بېلې سره وساتل شي او د هغوی موضوعات یوله بله سره ګډ نشي .

په فونیټیکس کې آوازونه د صوتي غړو د یو ځای کېدو او د هغوی د حرکاتو له مخې چه د نوموړو آوازونو د تولید په وخت کې اجرا کیږي په ډېر دقیق ډول سره مطالعه کیږي او د هر آواز له پاره یو داسې سیمبول ټاکل کیږي چه یوازې هماغه آواز وښیي . د غه سیمبولونه د فونیټیکې الفبا په نامه سره یادیږي .

مګر په فونیمیکس کې ممکن یو سیمبول متعدد آوازونه چه ټول د یوه آواز غړي وي وښیي . مثلاً که په کومه ژبه کې یو فونیم څوالوفونه ولري (د فونیم بحث وګورئ) په فونیټیکس کې د نوموړي فونیم هر الوفون د یو بېل سیمبول په واسطه ښوول کیږي . مګر په فونیمیکس کې د نوموړي فونیم د ټولو الوفونو لپاره یوازې یو سیمبول استعمالیږي او د غه فونیمیکي سیمبولونه دي چه د یوې ژبې الفبا تشکیلوي . د مثال په توګه د پند او توپ . پ ګانې چه لومړی (پ) نفسي او وروستی (پ) بې نفسه (پ) ده — (د فونیم بحث وګورئ) د فونیټیکې الفبا له مخې ممکن په دې ډول سره ولیکلې شي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

پند = pʰand ، توپ = top' . په نومورو کلمو کي چه نوموړي دوې پ ګاني یو فونیم تشکیلوي او دواړه دیوه فونیم الوفونونه بلل کیږي ، دهریوه له پاره بیل بیل سیمبول راغلی دی . مګر د فونیمیکي الفباله مخې ځکه چه نوموړي دواړې پ ګانې دیوه فونیم غړي دي او یو فونیم تشکیلوي نو لوازي دیوه سیمبول (P) په واسطه ټول الوفونونه ښوول کیږي او نوموړي کلمې په دې توګه لیکلي کیږي:
پند = pand ، توپ top.

فونیم (phoneme)

که د ژبې آوازونه په ډېر دقیق ډول ترغور لاندې ونیسو ، له داسې آوازونو سره مخامخ کیږو چه هغه یو آواز په بېلو بېلو ځایونو کې په بېلو بېلو ډولونو سره ادا کیږي . د مثال په توګه د (پ) آواز د (پند) یا (پل) په کلمو کې دغسې نه اداکیږي لکه د (توپ) یا (چپ) په کلمو کې . ځکه چه د لومړیو دوو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې له (پ) سره یوځه هوا په شدت سره راوځي او په دې ډول یو نفسي آواز (aspirated sound) ځني جوړیږي . مګر د وروستیو دوو کلمو د (پ) داداکولو په وخت کې د هواجریان په دوني شدت سره نه راوزي چه یو نفسي آواز ځني جوړ سي . دا حقیقت به هغلته په ښه ډول څرګند سي چه دیوه کاغذ پاڼه وخولې ته نزدې ونیسو یو ځل لومړۍ دوې کلمې (پند او پل) او بیا دوهمي دوې کلمې (توپ او چپ) تلفظ کړو . په دې توګه به ښکاره سي چه د-

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړیو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې د کاغذ پا ڼه د هوا د جریان څخه څکه چه شدت لري متأثره کېږي، او ښوري. مګر د وروستنیو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې ځکه چه د هوا جریان بندېږي نو کاغذ هم نه متاثره کېږي او نه یې سې ښوري ولای. د غه رنګه (د) یوانسد ادي ږغن آواز دی چه د هغه د اداکولو په وخت کې ږغیز مزي رپېږي او د دغه آواز د ږغنتوب سبب ګرځي. مګر په داسې کلموکې لکه (دود) یا (درد) لومړي دالونه چه د دغو کلمو په سر کې راغلي دي هماغسې نه اداکېږي لکه د نوموړو کلمو وروستني دالونه. یعنې لومړي دالونه ډېر ږغن (voiced) دی او وروستني دالونه لږ ږغن دي. په انګریزي کې (S) چه د ځینو مفرد و نومونو په پای کې راسي جمع ځني جوړېږي مګر تلفظ یې یو ډول ندی. د مثال په توګه (S) په داسې کلموکې لکه: (books) یا (lips) په (س) سره اداکېږي، خو په داسې کلموکې لکه (eggs) یا (hands) په (ز) سره تلفظ کېږي.

د پښتو د لومړي مثاله څخه څرګندېږي چه که په پښتو ژبه کې (پ) د کلمې په سر کې راسي او حرکت ولري (وروسته یې واول راغلی وي) نفسي آواز ځني جوړېږي او که په پای کې راسي بې نفسه آواز ځني جوړېږي. د غه رنګه د پښتو له دوهم مثال څخه څرګندېږي چه که دال د کلمې په سر کې تر واول د مخه راسي ږغنتوب یې ډېر وي او که په پای کې راسي ږغنتوب یې لږ وي. او د انګریزي ژبې په مثال کې د books او lips په کلموکې ځکه چه (S) په بې ږغه آوازونو (K او P) پسې راغلی دی نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې ږغه (voiceless) یعنی په (س) سره تلفظ کیږي او د hands او eggs په کلمو کې ځکه چه (S) په ږغنو آوازونو (d او g) پسی راغلی دی نو ږغن یعنی په (ز) سره تلفظ کیږي(۱).

له پورتنی بیانه څخه یو بل ټکی هم څرګندیږي ،

هغه دا چه آوازونه په یوه ژبه کې کله کله د موقعیت له امله توپیر پیدا کوي او کله بیا د خپل د مخنی یا وروستني محیط څخه متأثره کیږي . او ځکه چه د نړی ژبی د ساختمان او آوازونو له امله یوله بله سره توپیرلري نو هغه عوامل چه د هغوی پر آوازونو باندي تأثیر کوي هم توپیرلري او یوله بله سره بیل وي . دغه آوازونه چه په حقیقت کې یو آواز وي مګر د ځینو عواملو په نسبت کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کیږي د ژبپوهنی علما (د ژبي د عناصرو د استعمال مشخصوالی = complementary distribution) اصطلاح ورته راوړي . مثلاً په پورتنیو مثالونو کې په لومړي مثال کې نفسی (پ) او بې نفسه (پ) د استعمال مشخص ځایونه لري . یا په بل عبارت په هغه ځای کې چه نفسی (پ) راځي بې نفسه (پ) نسي راتلای ، او په هغه ځای کې چه بې نفسه (پ) راځي نفسي (پ) نسي راتلای یعني په پښتو کې د کلمې په سر کې تر واول د مخه همیشه نفسي او د کلمې په پای کې همیشه بې نفسه (پ) راځي .

له پورتني بیان څخه یو بل مطلب هم لاس ته راځي او

---

(۱) : دا هم باید وویل سي چه نو موري نتیجې موږ یوازي د نو موړ و مثالو نو له مخې واخیستلې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دادی چه آواز (فونیم) یو واحد شی ند ی بلکه اکثره آوازونه د آوازونو مجموعه (sound unit) ده . یعنی څو ډوله آوازونه سره یو ځای کیږي او بیا یو – آواز ځیني جوړیږي چه ودغه یوه آوازته په ژبپوهنه کي فونیم (phoneme) وايي . او د فونیم وهرغړي ته الوفون (allophone) وايي . مثلاً په لومړي مثال کي د پند (پ) یو ډول او د توپ (پ) بل ډول آواز دی . دادواړه آوازونه یو ځای یو فونیم تشکیلوي خو په بېل ډول بیا هریوه ته الوفون وايي . نو په دې توګه ویلای سو چه په پښتو کي د (پ) فونیم دوه الوفونه لري . یو نفسی (پ) او بل بې نفسه (مپ) . په یاد لری چه نومړې نتیجه موږ یوازي د نوموړو دوو مثالونو په اساس اخیستې ده او که زیات تحقیق وسي ممکن په پښتو کي د (پ) فونیم نور الوفونونه هم ولري .

مورفیم morpheme

د مورفیم تعریف د ژبپوهنی د علماو ولخوا په بېلو بېلو ډولونو سره سوی دی . که د مورفیم د تعریف له جزئیاتو څخه سترګي پټی کړو نو دیوې ژبي په خبرو کي بیخي کوچني صوتي واحد چه معنی ولري مورفیم بلل کیږي . د مثال په توګه داخبره وګورۍ : زه راغلم چه د خلکو تبکي اداکړم = (zərāglamčidəxalKunekiadā – – Kram) په پورتنۍ خبره کي هغه بیخي کوچنی صوتي واحدونه چه معنی لري په لاندي ډول سره بېلولای سو :

(c) ketabton.com: The Digital Library

1.	zə	زه	من	5.	či	چه	كه	10.	i	ي	لاحقهٔ رسمي
2.	rā	را	طرف متکلم	6.	də	د	اضافت	11.	adā	ادا	ادا
3.	gl	غل	حرکت کردن	7.	xalk	خلک	مردم	12.	kṛ	کړ	فعل کردن
4.	əm	م	واحد متکلم	8.	u	و	لاحقهٔ حالت غیرصلي	13.	əm	م	واحد متکلم
				9.	nek	نیک	خوب				

دپورتني خبري مورفيمونه که په غور سره وگورو د موقعيت او ځينو نورو خصوصيتو نوله امله سره يوشی ندي اوليه بله سره توپير لري . مثلاً دريم ، اووم اونهم داسي مورفيمونه دي چه د ريښې حيثيت لري او که نور مورفيمونه پوري ونښلي هم دوی خپل اصليت او مرکزيت له لاسه نه ورکوي . دغسي مورفيم ته ريښه وايي . هغه مورفيمونه چه په ريښه پوري نښلي پيوندونه (affixes) بلل کيږي . لکه په راغلم = rāglam کی (را = rā او م = əm) او په نيکي = neki کی (ي = i) . پيوندونه هم پرخپلو ولو باندي وېشل کيږي . يوهغه پيوندونه دي چه د ريښو (roots) په سرکي راځي . لکه په راغلم کي د (را = rā) پيوند چه وداسي پيوندونوته سابقه (prefix) وايي . او بل هغه پيوندونه دي چه په ريښه پسی وروسته راځي لکه په راغلم = rāgləm کی (م = əm) او په خلکو = xalku کی (و = u) . وداسی پيوندونوته لاحقه (suffix) وايي .

پيوندونه که چيری کوم پيوند کله صرفي اوکله اشتقاقي وي .
پيوند د کلام د اجزا وو له امله د کلمې په ماهيت کي بدلون راولي اشتقاقي

پیوند (derivational affix) ورته وايي . لکه په نښکي کې چه (نښک) صفت دی او (ي) يوه لاحقه ده چه له (نښک) سره يوځای سوې ده او له نوموړي صفت څخه يې اسم جوړ کړی دی . نو ځکه (ي) اشتقاقي پيوند بلل کيږي . که چيری کوم پيوند د کلمې وماهيت ته تغيير ورنکړي لکه په کښېنم، کښېنو او کښېنې) کې د (م ، و ، ي) پيوندونه چه د کلمې وماهيت (فعل) ته تغيير نه ورکوي بلکه يوازې د شخص له مخې د فعل معنی ته تغيير ورکوي . داسې پيوندونو ته صرفي پيوندونه (inflectional affixes) وايي . که صرفي پيوندونه له يوې کلمې څخه وايستل سي هر څه چه پاته سي و هغه ته تنه (stem) وايي . مثلاً د (ذودونه او ماشومان) په کلموکي (ونه او آن) صرفي پيوندونه دي چه که دغه صرفي پيوندونه له نوموړو کلمو څخه وباسو ، په لومړۍ کلمه کي (دود) او په دوهمه کلمه کي (ماشوم) د تنو په حيث پاتېږي . مګر د (اړتياوي) په کلمه کي (اړتيا) تنه بلله کيږي . ځکه چه په نوموړې کلمه کې (اړ) ريښه ، (تيا) اشتقاقي پيوند او (و ، ي) صرفي پيوندونه دي ، هر کله چه صرفي پيوندونه (و ، ي) څني وايستل سي ريښه او اشتقاقي پيوند (اړتيا) د تنې په حيث پاتېږي . د ريښې او تنې توپير دادی چه که له يوې کلمې څخه ټول پيوندونه وايستل سي څه چه پاته سي هغه ريښه ده او که يوازې صرفي پيوندونه څني وايستل سي څه چه پاته سي هغه تنه ده . نو ځکه ريښه (بېله ځينو استثنا آتو څخه) يو واحد مورفيم وي ، مګر تنه کله کله واحد مورفيم وي لکه (دود) يا (ماشوم) او کله بيا د مورفيمونو له ترکيب څخه جوړه سوې وي ، لکه (اړتيا) . بل داچه يو مورفيم کيدای سي چه هم ريښه او هم تنه

وي لکه (دود) یا (ماشوم) د (دودونه اوماشومان) په کلموکي چه هم
ریښه او هم تنه ورته ویل کیږي .

په ځینو ژبوکي یو بل دول پیوند هم پیښیږي چه و
هغه ته منځینه (infix) وایي . هر مورفیم چه په بل مورفیم ننوځي ورد غه
ننوتلي مورفیم ته منځینه وایي . مثلاً د کویلیت (Quileute) په ژبه کي
هاکت (hok^{w}at') وسپین سري ته وایي او هاځکت (ho¢k^{w}at')
یې جمع ده (سپین خلک) . په نوموړي کلمه کی ¢ یو مورفیم دی چه د
جمع معنی لري او منځینه بلله کیږي ، ځکه چه د هاکت (hok^{w}at')
په مورفیم ورننوتلی دی .

په انگریزی کي (S) چه د ځینو واحدونومونو په پای
کي راسي د جمع معنی ورکوي ، خود محیط د تأثیر له امله یې تلفظ په یوه حال نه
پاتېږي او د مختلفي محیط په واسطه یې تلفظ اوړي . یعنی که وروسته تر زغن
(voiced) آواز واقع سي دی هم ورسره زغن سي او که وروسته تر بې زغه
(voiceless) آواز راسي بې زغه اداکیږي ، او که وروسته تر داسي آوازونو
واقع سي لکه (S) یا (Z) په (iz) سره تلفظ کیږي . لکه په دې لاندې مثالونو کي

buk(book)+s > buks   rod(road)+s > rodz   roz(rose)+s >
roziz   bas(bus)+s > basiz .

په نوموړو مثالونو کي څرگندیږي چه د محیط د تأثیر
له امله په انگریزی کي (S) چه د جمع معنی ورکوي کله کله د (S) او کله کله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (z) او ځینی وخت د (iz) په بڼه ځان ښکاره کوي . دغه رنګه په پښتو کې د (ستا = از تو) او (زما = ازمن) په کلمو کې (س) او (ز) دواړه یو سابقه ده چه د ملکیت (از) معنی لري . نوموړې سابقه په (ستا) کې ځکه په (س) سره تلفظ کیږي چه تر یو بې ږغه آواز (ت) د مخه راغلې ده او په (زما) کې ځکه په (ز) سره اداکیږي چه تر ږغن آواز (م) د مخه راغلې ده .

نو د غسې مورفیم چه یوه معنی ولري او د محیط ، موقعیت یا داسې نورو عواملو په وجه کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کیږي تول یو صوتي واحد تشکیلوي او یو مورفیم ورته ویل کیږي . د مورفیم وهر څړي ته الومورف (allomorph) وایي . مثلاً د پورتنیو مثالو نو له مخې ویلای سو چه د انګریزي د جمع نوموړی مورفیم درې الومورفونه لري : (S)، (z) او (iz). او د پښتو هغه مورفیم چه د ملکیت معنی ورکوي دوه الومورفونه لري : (س) او (ز) .

یو صوتي واحد که دوې یا زیاتې معناګانې ولري ، نو د هغه د معناګانو د شمیر په مطابق هغومره مورفیمونه ځني جوړیږي . لکه په پښتو کې (تور = tor) د (سیاه) په معنی یو مورفیم ، د (تهمت) په معنی بل مورفیم او د (جال) په معنی یو بل مورفیم دی . دغه رنګه (ي = i) په (نیکي = neki) کې یو مورفیم او په (راځي = rādzi) کې بل مورفیم دی ځکه چه په لومړي کلمه کې (i) اسمي معنی لري مګر په دوهمه کلمه کې د غایب

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفرد معنی ورکوي .

هغه مورفیم چه کله داسم اوکله د فعل معنی ورکوي ځینی کسان یې یو مورفیم بولي او ځینی کسان یې دوه مورفیمه بولي . لکه په انګریزی کی د (look) مورفیم . مګر داسی مورفیمونه چه د ځج په بدلون یې معنی بدلون مومي لکه په انګریزي کي (record = ثبتول) او record (ټیکلی) هر یو بېل بېل مورفیم بلل کیږي .

داهم باید په یاد ولرو لکه څنګه چه یو الوفون د بل الوفون پر ځای نسبي راتلای دغه رنګه الومورفونه هم هر یو ځانله د استعمال مشخص او ټاکلی ځای لري او یو الومورف هیڅکله د بل الومورف پرځای باندی نسبي راتلای.

مورفوفونیمیکي بدلون او د هغه ډولونه

مورفیم کله کله د خپل محیط یا نورو عواملو د تأثیر له امله بدلون مومي او بېل بېل شکلونه خوره کوي د مورفیم ودغو بېلو بېلو بدلونو ته چه د محیط په وجه ور پېښیږي او دغه رنګه د فونیمونو داسی نورو تغیرونو ته چه په مورفیم کي د مختلفو عواملو په وجه واقع کیږي مورفوفونیمیکي بدلون وایي . مورفوفونیمیکي بدلون (morphophonemic change) په ځینو ژبو کي ساده او په ځینو ژبو کي ډیر مغلق وي . خو په عمومي ډول په دوه ډوله پېښیږي : یو دا چه مورفیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکوم فونیم په وجه متأثره سي او تغییر وخوري .لکه په انګریزی کي چه (s) د جمع مورفیم دی که تر ږغن آواز وروسته راسي ږغن (z) ادا کیږي .لکه په rooms ، eggs ،او roads کي اوکه تر بي ږغه آواز وروسته واقع سي بې ږغه (s) تلفظ کیږي لکه په roots ، lips او books کي . په نوموړو مثالونو کي (s) تر m ، g او d وروسته په (z) اوتر p،t او K وروسته په (s) سره تلفظ کیږي او په دې توګه دخپل دمخني فونیم په واسطه بدلون مومي . دغه رنګه په پښتو کي د (زما = zmā) او (ستا = stā) په کلمو کي (ز) او (س) د مالکیت مورفیم دی .که نوموړی مورفیم تر (م) دمخه راسي په (ز) اوکه تر (ت) دمخه راسي په (س) سره اداکیږي (دمورفیم بحث وګوری) . یعنی نوموړی مورفیم دخپل وروستني فونیم په واسطه متأثره کیږي او په همدغه سبب بدلون مومي . بل داچه یومورفیم د بل مورفیم پواسطه تغییر وخوري . مثلاً په انګریزی کي دجمع دالومورفونو (-in ~ -iz ~ -z ~ -s) په سلسله کي -in یوالومورف دی چه یوازي له āks (ox) سره واقع کیږي ، یعنی هر ځای چه د āks مورفیم راسي نو دجمع د مورفیم هغه الومورف ورسره واقع کیږي چه د -in شکل لري او āksin (oxen) تلفظ کیږي .

که یو مورفیم د ځینو عواملو په وجه بیل بیل شکلونه غوره کړي (بیل بیل الومورفونه ولري) له دغو مختلفو مغایرو شکلونو څخه یوازي یو شکل (یوالومورف) داساسي شکل (base form) په توګه انتخابیږي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه اساسي شکل په اساس ټول بدلونونه چه د مختلفو عواملو په وجه د نوموړي مورفیم ته ورپېښیږي او بېل بېل شکلونه غوره کوي په خلص او جامع ډول سره ښیا نیږي. د مثال په توګه د (ستا = stā) او (زما = zmā) په کلمو کې (س = s او ز = z) دوه الومورفونه دي چه د واړه یو ځای یو مورفیم تشکیلوي. نوکه په نوموړو دوو شکلونو کې (س = s) د اساسي شکل په توګه انتخاب سي باید نوموړی مورفیم د اساسي معرفي کړو: (س = s) یو مورفیم دی چه د مالکیت معنی ورکوي او که تر (م = m) چه یو رغن آواز دی دمخه راسي په (ز = z) سره تلفظ کیږي. مګر که په نوموړو شکلونو کې (ز = z) د اساسي شکل په حیث انتخاب سي باید په دې توګه معرفي سي: (ز = z) یو مورفیم دی چه د مالکیت معنی لري او که تر (ت = t) چه یو ناږغه آواز دی دمخه راسي په (س = s) سره تلفظ کیږي.

د اساسي شکل انتخاب د مورفیم په بېلو بېلو شکلونو کې اختیاري دی، خو حتی الامکان باید کوښښ وسي چه د مورفیم هغه شکل د اساسي شکل په توګه انتخاب سي چه د هغه په اساس د نوموړي مورفیم د نورو شکلونو بیان په ساده او اسانه ډول سره امکان پیدا کړي.

د مورفوفونیمیکي بدلون یو مشهور قسم اسیمیلیشن (assimilation) نومیږي او هغه دا دی چه کوم آواز د ګاونډي آواز د تأثیر له امله د نوموړي ګاونډي آواز سره یو شی سي یا ورته والی پیدا کړي. لکه په (سنبله) کې چه (ن) په (م) سره بدلون مومي یا لکه په (یکګړی)

کي چه د (یک) ک په خبروکي په (گ) سره اداکیږي . په لومړي مثال کي (ن) په (م) سره ځکه بدلون مومي چه د (ن) له څنګه یو شونډینۍ آواز (ب) راغلی دی او د دغه آواز د تأثیر له امله (ن) هم په شونډینۍ آواز (م) سره اوښتی دی. په دوهم مثال کي (ک) یو بې ږغه انسدادي آواز دی چه د خپل ګاونډي آواز (گ) د تأثیر له امله ږغن سوی دی . په اسیمیلېشن کي که د مخني آواز پر وروستني آواز باندي تأثیر وکړي او وروستنی آواز بدلون ومومي پراګریسیو (progressive) ورته وایي لکه په ترکي کي (git di > git ti = دی ولاړ) او که وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر وکړي او د مخني آواز ته تغییر ورکړي ریګریسیو (regressive) ورته وایي لکه په (ستا) او (زما) کي چه وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر کوي. اسیمیلېشن دوه ډوله واقع کیږي : یو دا چه د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ واقع وي او فاصله ونلري . ودې ډول اسیمیلېشن ته متصل (contiguous) اسیمیلېشن) وایي ، لکه په (ستا) او (زما) کي . او بل دا چه اسیمیلېشن د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ نوي راغلی او یو له بله سره فاصله ولري ، یعني په منځ کي یې یو یا څو آوازونه راغلي وي . وداسي اسیمیلېشن ته منفصل (noncontiguous) اسیمیلېشن وایي . لکه په دري کي (سرش) چه په (شرش) سره تلفظ کیږي. په دې مثال کي لومړی (س) د وروستني (ش) د تأثیر له امله په (ش) سره تبدیل سوی دی او د (س) او (ش) تر منځ نور فونیمونه راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مورفوفونیمیکی بدلون یو بل قسم ډیسیمیلېشن (dissimilation) نومیږي: کله کله په یو ترکیب (کلمه) کي یو آواز دوه ځایه (مکرر) واقع کېږي. که چیري نوموړی آواز له نوموړو دوو ځایونو څخه په یوه ځای کي په یو بل آواز سره بدلون ومومي و دغي عملیې ته ډیسیمیلېشن وایي. لکه د نمونځ او لمونځ په کلمو کي د (ن) بدلون په (ل) سره.

د مورفوفونیمیکی بدلون یو بل قسم قلب (metathesis) نومیږي او هغه دادی چه د فونیمونو په ترتیب کي بدلون واقع سي لکه: څمکه ، ځمکه - روځ ، ورځ - لوبښت ، ولښت .

د فونیمونو زیاتوالی یا حذفېدل هم مورفوفونیمیکي بدلون بلل کېږي . مثلاً په انګریزي کي (s) د جمع مورفیم دی چه کله کله د (z) په شکل څرګندېږي لکه په eggs ، roads او داسي نورو کلمو کي. مګر د dišiz په کلمه کي چه مفرد یې diš دی . د (i) فونیم زیات راغلی دی. په پښتو کي ځیني خلک (دېرش) په (دېش) سره تلفظ کوي او کله کله (څلوېښت) په (څلوېښ) سره اداکوي او په دې توګه له دېرش څخه (ر) او له څلوېښت څخه (ت) حذفوي . دغه رنګه که په انګریزي کي بې ږغه کانسونینټ چه د دوو واولونو په منځ کي واقع سي د ږغلرونکي ږغن کېږي لکه betar چه په bedar سره تلفظ کوي . دغه رنګه ږغن کانسونینټ چه په پای کي راسي په ځینو ژبو کي کله کله بې ږغه کېږي لکه د جرمني

tag (ورځ) چه په tak سره تلفظ کیږي. نوموړي او دغه ډول نور بدلونونه چه په مورفیم کې پېښېږي تول مورفوفونیمیکي بدلونونه بلل کیږي.

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو لارې

څرنګه چه د نړۍ ژبې د داخلي ساختمان او جوړښت له امله یو له بله توپیر لري، نو د هغوی مورفیمونه هم په یوه بڼه ځان نه څرګندوي. په ځینو ژبو کې یو ډول او په ځینو نورو ژبو کې بل ډول مورفیمونه موجود دي. یو ژبپوهاند د یوې ژبې د مورفیمونو د معلو- مولو په وخت کې باید له ډېر غور او احتیاط څخه کار واخلي څو چه د هغې ژبې د مورفیمونو شکلونه په صحیح ډول سره پیدا او معرفي کړي. د یوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو په وخت کې باید دا لاندې ټکي په نظر کې ونیول سي:

مورفیم له سېلاب سره کومه رابطه نلري. یعنی کله کله یو مورفیم څو سېلابه وي او ځینې وخت یو سېلاب څو مورفیمه لري. مګر داسي هم ډېر پېښېږي چه یو مورفیم یو سېلاب وي. مثلاً (کندهار = Kandahār) یو مورفیم دی چه درې سېلابه لري. (ځم = dzam) یو سېلاب دی چه دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورفیمه (dz + am) لري. (لاس = lās) یو مورفیم دی او یو سیلاب لري.

د مورفیمونو او فونیمونو شمېر هم یو له بله څه رابطه نه سره لري. د مثال په توګه د (رڼا = ruṇā) په کلمه کښې (رڼ = ruṇ) چه درې فونیمونه لري یو مورفیم دی او (آ = ā) چه یو فونیم دی یو مورفیم هم دی. نو یو مورفیم ممکن یوازې یو فونیم وي. یو فونیم کله کله د بېلو بېلو مورفیمونو په دول - څرګند ید لای سي. خو کله کله هماغه فونیم یوازې د یوه فونیم په حیث نه د مورفیم په دول په ژبه کې پېښېږي. مثلاً د (نېکي = neki) او (ځي = dzi) په کلموکې (i) یو فونیم دی چه په نوموړو دواړو کلموکې د بېلو بېلو مورفیمونو په دول راغلی دی. یعنی په لومړۍ کلمه کې یو دول او په دوهمه کلمه کې بل دول معنی لري. مګر د (ځیر = dzir) په کلمه کې بیا هماغه فونیم معنی نلري او یوازې د یو فونیم په حیث راغلی دی نه د مورفیم په دول.

کله کله محقق د ژبې د مورفیمونو د معلومولو په وخت کې له یو شمېر داسې مثالونو سره مخامخ کېږي چه په هغوی کې یو دول صوتي واحد ونه او یو دول معنا ګاني راغلي وي. نو محقق باید ببله غور او کافي تحقیق څخه دا نتیجه واخلي چه نوموړي صوتي واحد ونه دیوه دول معنی د موجود والي له امله او د هغوی د یو شي والي په وجه یو مورفیم وبولي. لکه چه ووایي په دې تولو کلموکې (کوړ = Kor، کوټه = Koṭá، کږدی = Kazdáy، کلا = Kalá، کلی = Kálay) د هستوګنې د ځای معنی پرته ده، او په دې تولو کلموکې یو صوتي واحد (ک = K) راغلی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوځکه (ک = K) یو مورفیم دی چه د هستوګني دځای معنی ورکوي. دغه سبب دی چه محقق هیڅ وخت له نیمګړي د پېتاڅخه مثبته نتیجه نه اخلي له نوموړو کلموسره که داسي کلمې لکه (خونه = xúna، جونګړه = jongára، سار = sār ...) یوځای کړو وخرګند ه به سي چه (ک = K) دهستوګني دځای معنی نه ورکوي او مورفیم نسي بلل کېدای.

که یو مطلب په دوو بېلو ژبو کي اداسي. ممکن د مورفیمونو شمېر یې توپیر ولري. د مثال په توګه په پښتو وایي: زه کورته ځم = za Kor ta dzam او په انګریزي وایي: āy go hom = I go home: نوموړی مطلب په پښتو کي په پنځه مورفیمه (za + Kor + ta + dz + am) او په انګریزي کي په دري مورفیمه (āy + go + hom) سره اداسوی دی. نوکه موږ وغواړو چه دانګریزي ژبي دنوموړي خبري مورفیمونه دپښتو د ترجمې له مخي معلوم کړو باید په دې فکرکي وسو چه ځکه چه په پښتوکي نوموړې خبره پنځه مورفیمه لري نو په انګریزي کي هم باید پنځه مورفیمه ولري. بلکه زموږ تحقیق باید دحقایقو پر اساس بنا وي او ځکه چه دانګریزي ژبي مورفیمونه معلومو و نو دانګریزي ژبي خپل ساختمان باید په نظرکي ونیسو نه دا چه دپښتو ژبي دساختمان په اساس دانګریزي ژبي ساختمان فرض کړو.

دیوې ژبي په مورفیمي تجزیه کي موږ باید ژیار وباسو چه دهغې ژبي ساختمان په هغه ډېتاکي چه موږ یې په لاس کي لرو په داسي کوچنیو ټوټوسره تجزیه کړو چه نوموړې هره ټوټه یوازي یو مورفیم وي. او دا

تجزیه موږ د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترځ کې کولای شو . که دا کار موږ په بریالیتوب سره سرته ورسوو نو ټول هغه مورفیمونه به چه په ډېټا کې موجود دي لاس ته راسي . د مثال په توګه په لاندي ډول د پشه یي ژبې دهغې لهجې دیوې لنډې ډېټا مورفیمي تجزیه کوو چه د"نوږ درې" په "پنجوقلعه کې خلک خبرې په کوي:

1 . éloamấgošíŋše دازموږ کوږ دی.	4. élodār داغږ.
2 . éloamấbāgše دا زموږ باغ دی.	5. búbaKấrgošiŋ ډېر سټه کوږ.
3 . amấgošíŋ زموږ کوږ.	6. pašayibúbaKấrjábše (پشه یي ډېره ښه ژبه ده)
7. élobaKấrbāgše داښه باغ دی	

که د لومړۍ او دوهمې خبرې معناوې سره پرتله کړو د دواړو خبرو معناوې نوږ سره یوشی دي او یوازې په (کوږ) او (باغ) کې توپیر سره لري . دنومړو خبرو په پشه یي شکلونو کې کوم توپیر چه راغلی دی هغه یوازې د gošíŋ او bāg په ټوټو کې دی . نو کوم معنی لرونکې او ګرامرې ټوټې چه موږ د نومړو دوو خبرو د مقایسې له مخې سره بېلولای سو یوه د gošíŋ او بله د bāg ټوټه ده چه لومړۍ ټوټه د (کوږ) او دوهمه ټوټه د (باغ) معنی ورکوي . په دریمه خبره کې یوه د gošíŋ ټوټه راغلې ده چه د مخه یې موږ معنی لاس ته راوستلې ده چه و (کوږ) ته وایي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړي خبري په معنی کي هم دغه مطلب موجود دی . د نوموړي خبري
پاته برخه amá ده چه د دغي خبري د معنی له مخي ښکاريږي چه د
(زموږ) معنی ورکوي . که لومړۍ او څلورمه خبره سره پرتله کړو -
ښکاره به سي چه د نوموړو خبرو په معنی کي يوازي يو مطلب ملګرې
راغلی دی چه هغه د (دا) مطلب دی او د نوموړو دوو خبرو په پښه يي شکلونو
کي هم يوازي يوه توته ملګرې راغلي ده چه هغه د élo توته ده . نو د
نوموړو دوو خبرو له پرتلي څخه دا ښکاريږي چه élo او (دا) سره يوشی
دي او هر کله چه په څلورمه خبره کي موږ ته دا ښکاره سوه چه د élo
توته د (دا) معنی لري نو دا هم بايد و منل سي چه په نوموړي خبره کي د
پښه يي خبري پاته توته (dār) د نوموړي خبري د پاته سوي معنی (غر)
سره يوشی ده . اوس بيرته ولومړۍ خبري ته راځو . په لومړۍ خبره کي د
نورو ټولو شکلونو معناوي لاس ته راغلي دي او يوازي د پښه يي په خوا
کي (še) او د پښتو ترجمې په خوا کي (دی) پاته دی چه طبعاً دا دواړه
سره يوشی دي . يعنی (še) د (دی) معنی ورکوي .

په پنځمه خبره کي gošiŋ موږ ته معلوم سو چه د
(کور) معنی ورکوي . په دې ډول پاته توته (búbakár) د (دبر-
-بنه) په معنی پاتيږي . که دغه توته په اوومه خبره کي وپلټو، ښکاره
به سي چه نوموړې توته يو واحد مورفيم نه دی . ځکه چه د هغې يوه
برخه (bakár) د (بنه) په معنی راغلې ده او بله برخه يې (bú) يو بل

مورفیم دی چه په څرګند ډول د (ډېر) معنی ورکوي. په شپږمه خبره کې نوړ تول مورفیمونه موږ ته معلوم دي او کوم شی چه پاته دی هغه د پشه‌یي په خواکې د jáb توته او د پښتو ترجمې په خواکې د (ژبه) مفهوم دی چه دا دواړه هم طبعاً باید یوشی وبلل سي. یعنی jáb د ژبې معنی لري
په پوره‌تنې ډول موږ و کولای سوای چه تولې معنی
لرونکې توټې چې په نوموړي ډېټاکي راغلي دي د هغوی له معنا ګانو سره لاس ته راوړو. د دغې لنډې ډېټاله څخه د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترڅ کې موږ دا هم څرګنده کړه چه نوموړي توټې واحد مورفیمونه دي.
د نوموړو مورفیمونو لست په لاندې ډول سره ترتیبولای سو:

élo	دا	dār	غر
amá	زموږ	bú	ډېر
gošíŋ	کور	bakár	ښه
še	دئ	jáb	ژبه
bāg	باغ	pašayí	پشه‌یي

د یوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو له پاره کافي مواد او کره کتنه ضروري ده. ځکه چه په لږ و موادو کې ښیني وخت محقق د مورفیم حقیقي بڼه نسي پېژندلای. نو د پاره د دې چه ډېر کوچنې معنی لرونکې صوتي واحد ونه

پخپل حقيقي شکل او بڼه سره پيدا کړای سي محقق بايد هغوی په ډول ډول او بېلو بېلو خبرو کي ترغور لاندي ونيسي او د هغوی د صحيحي اندازي په باره کي خپل ځان ډاډه کړي. دادی اوس د عبري ژبي د لاندني د بېتاد موړفيمي تجزيې په ترځ کي پر دې مطلب باندي رڼا اچوو:

1.	šamartíhū	ما دی وساته	5.	šamarnúhā	موږ دا وساتله
2.	šamartíhā	ما دا وساتله	6.	šamarnúkā	موږ تاسي وساتلاست
3.	šamartíkā	ما تاسي وساتلاست	7.	qətaltíhū	ما دی و واژه
4.	šamarnúhū	موږ دی وساته	8.	qətalnúhū	موږ دی و واژه

په لومړۍ او دوهمه خبره کي د معنی توپیر یوازې په (دی) او (دا) کي راغلی دی. يعني د نوموړو دواړو خبرو معنی یوشی ده یوازي دومره فرق لري چه په لومړۍ خبره کي غايب مذکر او په دوهمه خبره کي غايب مؤنث ياد سوی دی. عبري خبري هم دواړه نو کټ مټ یوشی دي يوازي د لومړۍ خبري په پای کي ū او دوهم مثال په پای کي ā راغلی دی نو په سرسري نظر که سړی وګوري ممکن دا نتيجه واخلي چه (ū) يو موړفيم دی چه د (دی) يعني غايب مذکر او (ā) يو بل موړفيم دی چه د (دا) يعني غايب مؤنث معنی ورکوي. خو که دريمه خبره هم ورسره یوځای کړو څرګندېږي چه (šamartí) په درو واړو خبرو کي مشترک

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلی دی او کوم شی چه په دې وسرو خبرو کي توپیر لري هغه د hū ، hā ، او Kā توپی دي . ځکه چه د نومو رو درو خبرو نوره معنی یو شی ده او یوازي په درو ضمیرونو کي توپیر سره لري . نو اوس باید دا نتیجه ځني واخلو چه نوموړي درې توپي درې موږ فیمونه دي چه د نوموړو درو ضمیرونو له پاره راغلي دي یعني hū د (دی)، hā د (دا) او Kā د (تاسي) معنی ورکوي .

که ځلرمه ، پنځمه او شپږمه خبره هم ورسره یو ځای کړو او له نوموړو شپږو برخو څخه هغه موږ فیمونه چه د ټولو معلوم کړو (hū ، hā او Kā) وباسو په پاتو برخو کي Šamar په ټولو خبرو کي مشترک راغلی دی یوازي په کوم ځای کي چه د مفرد متکلم ضمیر (زه) راغلی دی هلته (tī) او په کوم ځای کي چه د جمع متکلم ضمیر (موږ) راغلی دی هلته (nū) ورسره یو ځای سوی دی . نو ځکه دا نتیجه اخلو چه (tī) یو موږ فیم دی چه د مفرد متکلم (زه) معنی لري او (nū) یو موږ فیم دی چه د جمع متکلم (موږ) معنی ور کوي .

که اوومه او اتمه خبره هم له نوموړو خبرو سره یو ځای کړو ، کومه توته چه نا آشنا په نظر راځي هغه د (qatal) توته ده . د نوموړو دوو خبرو په معنی کي چه کوم شی موږ ته نوی په لاس راغلی دی هغه د (وواژه) مطلب دی . ځکه چه د دغه نوي مطلب له پاره یوه نوې توته (qatal) په لاس کی ګرو نو دا نتیجه اخیستلای سو چه (qatal) یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توته ده چه د (وواژه) معنٰی ورکوي .

که تولي خبري له سره تر پا یه وګورو ، بېله (وسانه)
څخه نور د تولو معناوو له پاره مو ، مورفيمونه یا معنٰی لرونکي توتې پيدا کړي
دي . او د شربو په هغه موادوکي چه مونږ تر څېړني لاندي نيولي دي يوه توته
(šamar) پاته ده . ځکه چه په يوه خواکي د (وسانه) مطلب او په بله خوا
کي د (šamar) توته لرونو څرګندېږي چه (šamar) يوه معنٰی
لرونکې توته ده چه د (وسانه) معنٰی ورکوي . بل دا چه که لومړی او څلرم
خبره له او ومي او اتمي خبري سره مقايسه کړو څرګنده به سي چه په نومورو
خبروکي په کوم ځای کي چه (وسانه) راغلی دی هلته د (šamar) او په کوم
ځای کي چه (وواژه) راغلی دی هلته د (qatal) توته راغلې ده چه د ا
هم پردې باندي دلالت کوي چه د (šamar) توته د (وسانه) په معنٰی سره
پېښېږي . د نومورو خبرو د مورفيمو نولست په لاندي ډول سره ترتيبولای سو:

šamar — وسانه	hā — دا
tī — زه	Kā — تاسي[1]
hū — دی	nū — مونږ
qatal — وواژه	

(1) : تاسی د احترام له پاره راغلی دی . اصلاً Kā د مفرد مخاطب له پاره راځي .

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو په وخت کې باید د مورفیمونو الومورفونه هم په نظر کې ونیسو، او که کوم مورفیم بېل بېل الومورفونه ولري هغوی هم باید معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه وښیو. دادی اوس به د مثال په توګه په لاندې ډول د (زپوتیک zapotec) د ژبې دیوې لنډې ډېټا مورفیمي تجزیه وکړو او وبه ګورو که څینو مورفیمونو الومورفونه درلودل هغه به هم معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه به وښیو. د زپوتیک ژبه په مکسیکو کې ویله کېږي.

1.	rekabizaʔ	زه جواب ورکوم (استمراري حال)	8.	duwazaʔ	زه ژ وند کوم
2.	rudibicizaʔ	» زه وچوم	9.	ruʔnazaʔ	زه غوړځوم (استمراري حال)
3.	rugalazaʔ	» زه اورلګوم	10.	ki	بریوال
4.	rikiazaʔ	» زه کېنم	11.	raʔazaʔ	زه ځم (استمراري حال)
5.	ekabi	جواب ورکول	12.	udibici	وچول
6.	riduwazaʔ	زه ژ وند کوم (استمراري حال)	13.	duwa	ژ وند کول
7.	rikuwazaʔ	» زه ساتم	14.	ritazaʔ	زه اخلم (استمراري حال)

15. rikizaʔ زه مینځم (استمراري حال)

نو موږ ډېټا که سرتر پایه پوره په یوه نظر سره وګورو، درې د ولسه مورفیمونه یکښې راغلي دي: تنه، واحد متکلم، ضمیر او استمراري حال.

په (1،2،3، 4، 6،7، 9، 11، 14 او 15) مادوکي د مورفيمونو نوموړي درې سره ډولونه راغلي دي. په (5،10، 12 او 13) مادوکي يوازې تنې او په اتم ماده کي تنه او د واحد متکلم ضمير راغلی دی. که (6،7 او 13) مادې سره پرتله کړو څرګنده به شی چه (duwa) تنه، (zaʔ) واحد متکلم ضمير او (ri) استمراري حال ښيي. دغه رنګه په ټولو هغو موادوکي چه (زه) راغلی دی ـ هلته (zaʔ) هم راغلی دی. له دې څخه څرګندېږي چه (zaʔ) د (زه) په معنی دی. که دوهم او دوولسم ماده سره پرتله کړو څرګنده به سی چه (udibici) تنه ده چه د (وچولو) معنی لري، (zaʔ) د (زه) معنی ورکوي او کوم صوتي واحد چه د استمراري حال معنی لري هغه د (ر) صوتي واحد دی. ځکه چه (ri) او (ر) دواړه د استمراري حال معنی ورکوي نو څرګنده ده چه نوموړي دواړه صوتي واحدونه د يوه مورفيم الومورفونه دي. د دې دپاره چه په ښه توګه څرګنده سي چه نوموړي صوتي واحدونه الومورفونه دي نو ښايي چه د هغوی مشخص استعمال هم پيدا کړو. په نوموړو موادوکي که په غور سره وکوړو څرګنده به سي چه (ri) تل تر کانسوننټ او (ر) تل تر واول د مخه راځي او يو د بل پرځای باندي هيڅکله نه واقع کيږي. نو ځکه مونږ دا دواړه صوتي واحدونه د يوه مورفيم الومورفونه بولو. هغه مورفيمونه چه په نوموړې ډېټاکي راغلي دي په لاندې ډول سره ښوولای سو:

1.	r ~ ri [1]	استمراري حال	7.	duwa	ژوندکول
2.	za'	زه	8.	Kuwa	ساتل
3.	eKabi	جواب ورکول	9.	u'na	غوښتل
4.	udibici	وچول	10.	Ki	پرېښودل
5.	ugala	اورلګول	11.	a'a	تلل
6.	Kia	کښېنول	12.	'a	اخیستل

کله کله د مورفیمونو د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د هغه محیط له مخې چه نوموړي الومورفونه پکښې واقع سوي وي نه څرګندېږي. په داسې حال کې بنایي چه ټول هغه ځایونه وښووله سي چه نوموړي مغایر شکلونه پکښې واقع کېږي. د مثال په توګه د مکسیکو د یوې بلې ژبې چه هبواوې (Huave) نومېږي ددې لاندې دېټا مورفیمي تجزیه کوو:

1. andiomáac	موږ هیله کوو	2. ačiatíac	موږ څیرو
3. imboláac	موږ بایرېږو	4. ahiráac	موږ لرو
5. ačičíac	موږ څښېږو	6. ahačiác	موږ ورکوو

(۱) د غه د ول علامه (~) د یوه مورفیم د الومورفونو د ښوولو په غرض د نوموړي مورفیم د الومورفونو تر منځ راځي (د دغه مبحث پای وګوری).

(c) ketabton.com: The Digital Library

7. andoKóoc	موږ کبان نیسو	8. ianáac	موږ ځنې راځو
9. acohóoc	موږ لوبې کوو	10. uwíac	موږ پوښ اخلو
11. aKoočíac	موږ پرېکوو	12. auwáac	موږ وځو
13. andoK	کبان نیول	14. anǰialáac	موږ میده کوو (په میچن یا د ږې نوړل)
15. ašomáac	موږ پیدا کوو		

نوټ : پرته له دیارلسمې مادې څخه چه یو موږ فهیم دی، په نورو ټولو خبرو کې دوه دوه موږ فهیمونه راغلي دي.

که په نوموړې د ښتا کې په غور سره وګورو په هره ماده کې یو متکلم ضمیر او یو فعل راغلی دی. که دیمه او دوولسمه ماده سره مقایسه کړو، څرګنده به سي چه په دواړو کې یو مشترک صوتي واحد (aác) راغلی دی او د نوموړو مادو په ترجمه کې موږ یو مشترک مطلب (موږ) لرو. نو ځکه د دغې د ښتا له مخې نوموړی مشترک صوتي واحد (aác) د (موږ) معنی ورکوي. او که په نورو هغو ځایو کې چه نوموړی صوتي واحد راغلی دی وګورو هم دغه نتیجه واثبات ته رسیږي. یعنې هر ځای چه (aác) راغلی دی په پښتو ترجمه کې (موږ) راغلی دی. په شپږمه او لسمه ماده کې یو بل صوتي واحد (íac) مشترک واقع سوی دی چه د دغو مادو په ترجمه کې یو مشترک مطلب (موږ) راغلی دی. نوموړی صوتي واحد هم د (موږ) په معنی سره بېلولای سو. دغه رنګه که اوومه او دیارلسمه ماده سره

پرتله کړو څرګنده به سي چه (óoc) هم د (موږ) معنی ورکوی. نو په نوموړې ژبه کي دړې صوتي واحدونه د لاحقې په توګه د (موږ) له پاره راغلي دي چه دړې سره د یوه مورفیم الومورفونه بلل کیږي. د بخه موږ ته ویل سوي وه چه پرته له دیارلسمي مادې څخه په هره ماده کي دوه مورفیمونه راغلي دي. ځکه چه په نوموړې هره ماده کي د جمع متکلم د مورفیم الومورف راغلی دی نود هري مادې پاته برخه له هغه فعل سره مساوي ده چه وموږ ته د هغې مادې په ترجمه کي راکړه سوی دی. د نوموړي ژبه مورفیمونه په لاندې ډول سره بېلولای سو :

1. _áac ~ _íac ~ _óoc	موږ	2. andiom	هیله کول
3. imbol	بېرېدل	4. ahir	دړلوول
5. ačič	ځېښېدل	6. ahač	ورکول
7. andoK	کبان نیول	8. ian	راتګ
9. acoh	لوبه کول	10. uw	پوړول
11. aKooč	پرې کول	12. auw	وتل
13. anǰial	مینه کول	14. ašom	پیدا کول
15. ačiat	خیرل		

د جمع متکلم د مورفیم د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د نوموړي ژبه له مخې نه معلومیږي. نو ځکه د دې د پاره چه د هغوی د استعمال

مشخص ځایونه ونیول سي یوازنۍ لاره داده چه د هر الوموړف سره
د ټولو هغو شکلونو لست واخیستل سي چه له هغه الوموړف سره واقع کیږي.
دالستونه په لاندې ډول سره ترتیبولای سو :

_áac :		_íac :		_óoc :	
andiom_	هیله کول	ačiat_	څیرل	andoK_	کڼانیول
imbol_	بېرول	ačič_	څبېښل	acoh_	لوبه کول
ahir_	درلوول	ahač_	ورکول		
ian_	راتګ	uw_	پوړول		
auw_	وتل	akooč_	پرې کول		
anǰial_	میده کول				
ašom_	پیدا کول				

خو په داسې مواقعو کې د پاره د دې چه زموږ په کار کې
اسانتیا پیښه سي ، ډېره ښه لاره داده چه لومړی له iác_ او óoc_ سره
د هغو شکلونو لست ترتیب کړو چه له نوموړو دوو الوموړفونو سره واقع کیږي
او وروسته وو وایو چه نور ټول شکلونه له áac_ سره واقع کیږي. دلته
مطلب صرف دادی چه په دغه ډول لستونو کې سړی ودې ته نه مجبوریږي
چه ټول شکلونه ولیکي او په دې لحاظ یوه اقتصادي لاره ده.

ددې دپاره چه د مورفيمونو رابطه يوله بله سره وښوول شي نو په پورتني مورفيمي تجزيه کې دځينو مورفيمونو سره د رابطې وړه ليکه (–) راغلې ده. هغه شکل چه همېشه د کوم ترکيب په سر کې راځي، نو موړ يې وړه ليکه تر هغه شکل وروسته ايښوول کېږي. هغه شکل چه همېشه د کوم ترکيب په پای کې واقع کېږي نو موړ يې ليکه تر هغه شکل د مخه راځي. که وغوارو چه د کوم مورفيم بېل بېل الومورفونه وښيو نو بايد د نوموړو الومورفونو ترمنځ يوه کږه وږه ليکه کښېږدو.

لهجوي اطلس

هر کله چه دوه کسه په يوه ژبه خبرې سره کوي که سړی په ډېر غور ورته غوږ ونيسي، د دوی په خبرو کې توپير موجود وي. او همدا غه يوه موضوع يو سړی په يو ډول او بل سړی په بل ډول کلمو کې اداکوي. ممکن يو سړی په خپلو خبرو کې دا سې کلمې استعمال کړي چه د هغه بل سړي د کلمو په پانګه کې نوي، يا يې زده وي خو د هغوی د استعمالولو سره عادت ونلري. د غه ډول ديوې کورنۍ لهجه د بلې کورنۍ ته څه ناڅه توپير لري. په يوه ټولنه کې بېل بېل اجتماعي ګروپونه لکه خواران

او بډایان ، مریان او خپلواک وګړي ، تعلیم یافته او بې تعلیمه خلک په خپل منځ کې د لهجې اختلاف لري . تر دې چه ځینې وخت داسې پیښیږي چه د یوه اجتماعي ګروپ غړي د بل اجتماعي ګروپ غړي په خبره که څه هم دواړه د یوې ژبې ویونکي وي خو د لهجې د توپیر په وجه سه نه پوهیږي . د نرو او ښځو لهجه هم توپیر سره لري . د زلمیانو او زړو په وینا وو کې هم ځینې وخت توپیر لیدل کیږي . مثلاً د افریقا په ډېرو ټبرو کې زلمیان له اکثرو هغو مذهبي اصطلاح ګانو سره چه د دوی پلرونه او میندې یې پوهیږي آشنایي نلري. دا توپیر په هغو ځایونو کې ډېر لیدل کیږي چه زوړ کلچر په چټکتیا سره د بدلون په حالت کې وي . هغه خلک چه هر وخت په نږدې تماس کې وي یا په یوه کلي یا یوه ښار کې ژوند کوي او په هماغه یوه اجتماعي یا اقتصادي ډله پورې اړه لري ژبه تقریباً په یوه ډول سره استعمالوي . مګر هغه کسان چه په ندرت سره یا لې بېخي موقع نوې میندلې چه یو له بله سره په تماس کې سي او خبرې اترې سره وکړي ، په خبرو کې یې زیات توپیر لیدل کیږي . د مثال په توګه د برتانیې علمي انګریزي ژبه په لندن او مانچسټر کې ډېره ورته والی سره لري . خو د نورو ښارونو په شا او خوا کې محلي لهجې یو له بله ډېر توپیر سره لري . د جغرافیایي موقعیت په اساس ممکن د یوې ژبې ویونکي په خپلو خبرو او وینا وو کې څرګند اختلافونه او توپیرونه ولري . دا توپیرونه په عمومي ډول په آوازونو ، شکلونو ، د شکلونو په ترتیب ، کلمو او معنی ګانو کې لیدل کیږي د مثال په توګه د کندهار د لهجې د (ښ) او (ښ) آوازونه د ننګرهار او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو نورو لهجو کې په (گ) او (خ) سره اداکیږي. په کندهار کې و (چوپان) ته (شپون) او (موټروان) ته (موټروان) وایي ؛ مګر په ځینو نورو لهجو کې نوموړې کلمې په (شپین) او (مبټریان) سره تلفظ کیږي.

یوه ورځ له کندهاره څخه کابل ته په موټر کې تلم. موټروان او کلینر دواړه ډیکتیا وو. پر لاره کې د موټر په ماشین کې څه خرابي پیښه سوه. کلینر ورکښته سو پر ماشین یې کار شروع کړ. موټروان په سیټ کې ناست ؤ او وکلینر ته یې ورږغ کړل : "چکیش کیږده چکې روخله" که موټروان د کندهار په پښتو خبرې کولای نو به یې ور ته ویلي وای : "چکُش کښیږده چاکو را واخله".

په ځینو لهجو کې وایي (سړی دئ = saray day) او په ځینو لهجو کې وایي (سړی دی = saray day) مګر په ځینو لهجو کې وایي (سړی ده = saray da). په کندهار کې (گوګرد) ته (اورلګیت یا - اولګیت) وایي ، او (ګرګ) ته (شرمښ) وایي ، او (ډنګر) د لاغر په معنی استعمالوي مګر په ځینو نورو لهجو کې (گوګرد) ته (ګوګړ) او (ګرګ) ته (لیوه) وایي او (ډنګر) د (غوایي) په معنی استعمالوي.

که موږ وغواړو چه د یوې ژبې بیلې بیلې لهجې او د هغوی توپیرونه په صحیح ډول سره وښوولای سو ، نو د هرې لهجې په باره کې د ژبپوهنې له اصولو سره سم پوره تحقیقات کوو ؛ او هغه مواد چه د هغوی په واسطه موږ د نوموړې ژبې بیلې بیلې لهجې او د هغوی توپیرونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وښوولای سو د ژبپوهنې د علمي اساساتو له مخې راغونډ وو. د غه
مواد چه راټول سول او د خپرولو له پاره آماده سول مونږ کولای سو چه
په بېلو بېلو طريقو سره هغه نشر کړو : يوه طريقه دا ده چه د يوه کاغذ پر مخ
باندې د هر جواب ورکوونکي (informant) خبري په بېلو بېلو عمودي
ستونونو کې په داسې ډول سره راولو چه د ټولو جواب ورکوونکو هغه جوابونه
چه د يوې موضوع په باره کې يې ورکړي دي څنګ پر څنګ پر يوه افقي ليکه
باندې واقع سي، خو په دې توګه مونږ وکولای سو چه نوموړي جوابونه يو له
بله سره پرتله کړو . بله طريقه دا ده چه نوموړي جوابونه د نقشو په توګه
په داسې ډول سره وښيو چه په هغه کې د هر جواب ورکوونکي جواب د هغه جواب
ورکوونکي د هستوګنې په ځای کې واقع سي . دغه دوهمه طريقه يوه غوره
طريقه ده . ځکه چه د د غسې نقشو يوه مجموعه مونږ ته موقع راکوي چه
د يوې ژبې د بېلو بېلو عناصرو د استعمال مشخص ځايونه په نوموړو نقشو
کې د مقايسه کولو په ترڅ کې پيدا او مقايسه يې کړو او په يوه نظر سره په اسانه
توګه له نوموړو نقشو څخه خپل مطلب لاس ته راولو . د د غسې نقشو مجموعه
چه په هغو کې د يوې ژبې د بېلو بېلو لهجو د غسې او داسې نور توپيرونه
ښوول سوي وي د ژبپوهنې په اصطلاح لهجوي اطلس (dialect atlas)
بلل کېږي .

کوم سړی چه د ژبې تحقيق کوي و هغه ته محقق
(Field worker) وايي . جيليرون (Gillieron) چه د سويس

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو ډېر نامتو ژبپوهاند دی وایي چه محقق باید یو سړی وي . یعني د یوې ژبې ټولې لهجې بنایي چه د یوه سړي په واسطه ثبت سي . مګر جود (Jud) او جې برګ (Jaberg) چه دواړه د ده شاګردان وو د ایټالیې او سویس د ژبپوهنې او نژادپوهنې (Ethnology) داطلس په ترتیبولو کې یې له درو تنو څخه کار اخیستی دی .

محقق بنایي چه د لهجې په محل کې کار وکړي او د جواب ورکوونکي جوابونه بخپله باید ولیکي . دېټا (هغه مواد چه د ژبې د لهجو د تحقیق له پاره راغونډېږي) بنایي چه د خبرو د عادي سرعت له مخې ثبت سي چه طبیعي وي نه د ورو او غیرطبیعي خبرو په موقع کې . د خبرو په ثبتولو کې به ډېر تسلوالی نکوي . یعني هرکله چه محقق ډاډه سي چه آوازونه یې په صحیح ډول سره اورېدلي دي نو وروسته دي د هغوی په ثبتولو کې اقدام وکړي . محقق باید له جواب ورکوونکي څخه داغوښتنه ونکړي چه یو توری تر درې یا څلورو واره زیات تکرار کړي . بلکه اکثره محققین ولومړي تلفظ ته اهمیت ورکوي او که کومه اشتباه ورته پېښه سي هغه په نورو مشابهو خبرو کې رفع کوي . محقق باید دا کوښښ ونکړي چه د ژبې ټول مواد هرو-مرو تر عمومي قواعدو لاندې راولي . ځکه چه په یوه ژبه کې بې قاعده او غیرمنظم شیان د ژبې یوه مهمه برخه تشکیلوي او د باقاعده شیانو په څېر اهمیت لري . نو د دې له امله هرڅه باید کټ مټ په هغه ډول سره ثبت سي چه په ژبه کې موجود وي او د هیڅ شي له ثبتولو څخه باید سترګې پټې نسي . څېړونه او فشارونه په

اکثرو ژبو کې د کلمو او جملو و معنیٰ ته تغییر ورکوي . لکه د (غوټه، پرته، کېښېنستم) په کلمو کې که پر لومړي سېلابونو باندې خج واقع سي یوه معنیٰ ورکوي ، او که د پای پر سېلابونو باندې خج راسي بله معنیٰ ورکوي . د غه رنګه د (زه په پوهنځي کې له ده سره ګرامر وایم) په جمله کې پر څلورو برخو باندې موږ فشار راوستلای سو . پر هره برخه چه فشار راولو د جملې معنیٰ څه توپیر پیدا کوي . یعنی که پر (زه) باندې فشار راولو دا معنیٰ ورکوي چه بېله ما څخه بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرامر نه وایي یا ممکن دا معنیٰ ورکړي چه بېله ما څخه دې بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرامر نه وایي . که پر (پوهنځي) باندې فشار راولو دا معنیٰ ورکوي چه زه له ده سره په پوهنځي کې ګرامر وایم او بل ځای یې نه ورسره وایم . که پر (ده) باندې فشار راولو دا معنیٰ ورکوي چه له بل چا سره زه په پوهنځي کې ګرامر نه وایم بلکه یوازې له ده سره یې وایم . او که پر (ګرامر) باندې فشار راسي بیا دا مطلب ځني اخیستل کیږي چه بېله ګرامر څخه کوم بل مضمون له ده سره په پوهنځي کې نه وایم . نو ځکه د تحقیق په وخت کې محقق بنایي چه د ژبې خجونه او فشارونه هم ثبت کړي څو په دې برخه کې هم د لوېې ژبې د لهجو توپیر او ورته والی څرګند سي .

په هغه سیمه کې چه محقق د ژبې د لهجو تحقیق کوي لومړی باید د نوموړې سیمې یوه جغرافیایي سروې وکړي څو په دې توګه څه عمومي (ابتدایي) معلومات د هغو بېلو بېلو سیمو په باره کې لاس ته راولي

چه په هغوی کې د ښې داستعمال تو پیر ونه موجود وي . وروسته تر هغه محقق باید دوه کاره وکړي : یو دا چه د هغو جغرافیایي سیمو یو لست ترتیب کړي چه په هغوی کې د ژبې هغه عناصر چه یو له بله توپیر سره لري وروسته په غوږ سره وکتل سي . بل دا چه د هغو عناصرو لست ترتیب کړي چه په نومو ړو سیمو کې باید د هغوی تحقیق وسي . دغه دوهم لست چه دیولړ پوښتنو څخه مرکب دی د یوه پوښتنلیک (questionnaire) شکل غوره کوي . هغه پوښتني چه دیوه پوښتنلیک په توګه ترتیبیږي بنایي چه یو له بله سره رابطه ولري . یعني که له جواب ورکوونکي څخه لومړی دا پوښتنه وکړو چه تاسي وپلار ته څه وایاست، دوهمه پوښتنه مو باید دا وي چه تاسي مور ته څه وایاست او وروسته پسی د خور، ورور ، ورارهٔ او داسي نورې پوښتني وکړو او هر ګړی وموضوع ته بنایي چه تغییر ورنکړو .

نوموړي لستونه چه ترتیب سول بیا نو محقق په نوموړو سیمو کې سفر کوي او په هره هغه سیمه کې چه ده د مخه د تحقیق کولو له پاره ټاکلې ده توقف کوي . په هغه ځای کې مناسب جواب ورکوونکي (informants) پیدا کوي او د هر جواب ورکوونکي څخه یو پوښتنلیک تهیه کوي . په عمومي ډول په یوه سیمه کې دوه جواب ورکوونکي انتخابیږي او نوموړي خلک بنایي چه داسي کسان وي چه له کوچنیوالي څخه په هغه ځای کې لوی سوي وي او هغه مواد چه محقق یې په دغه سیمه کې راغونډوي د نوموړي ټولې سیمې د خلکو د ښې نماینده ګي وکړي . محقق باید د نوموړو موادو د راغونډولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښته ولیکي . د جواب ورکوونکي په انتخابولو کي د محقق ډیر غور لازم دی. کوم څوک چه پوښتنه ځني کیږي د هغه نوم، د هستوګني ځای ، د هستوګني دځای بدلون ، په نورو ژبو کي د ده معلومات ، سن او داسي نور معلومات چه د ژبي په بدلون کي برخه لري باید ولیکل سي . د جواب ورکوونکي عمر باید تر شپارسو کالو زیات وي . ځکه چه بېله جزوي استثنا آتو څخه هغه څوک چه عمر يي تر شپارسو کالو لږ وي په ژبه کي پوره تجربه او معلومات نلري . په عمومي ډول نرته د جواب ورکوونکي په حیث ترښځي ترجیح ورکوله کیږي . ځکه چه نر نسبت و ښځي ته په ټولنه کي په عمومي ډول له خلکو سره ډیر تماس لري . د جواب ورکوونکي فکري ذکاوت د ژبي په تحقیق کي ډیر اهمیت لري ، او هرڅومره چه په ژبه کي ډیر معلومات ولري هغومره ښه نتیجه ولاس ته راځي . د جواب ورکوونکي خوله او غاښونه باید نواقص ونلري . ځکه چه که يي غاښونه وتلي وي یا يې مثلاً ژبه کوم عیب ولري ، ممکن د ژبي آوازونه په صحیح ډول سره ادا نکړای سي . که یو محقق وغواړي چه صحیح مواد او سم ډیټا لاس ته راولي نو ښايي چه د جواب ورکوونکي ټول اوضاع او خواص مطالعه کړي او د هغه په خوی او بوی ځان پوه کړي . ځکه صحیح او د داډ وړ جوابونه هغه وخت محقق له جواب ورکوونکي څخه اخیستلای سي چه دوی یو له بله سره ښه سره وپېژني او یو د بل په خوی او بوی سره بلد سي . محقق باید په دې عقیده وي چه جواب ورکوونکی همیشه صحیح جوابونه ورکوي . نو ځکه دی باید له جواب ورکوونکي سره مباحثه ونکړي . که څه هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله جواب ورکوونکي ممکن غلط جواب ورکړي خو محقق باید دلیلونه ورسره ونه وایي. ځکه تجربې ثابته کړې ده چه له جواب ورکوونکي سره دلیلونه ویل ګټه نلري او محقق کولای سي چه داسي مشکلات د خپلي دېټا په نورو محتویاتو کي حل کړي. محقق باید د جواب ورکوونکي په مرسته او سړو ونه خپل تلفظ صحیح کړي. کوم آواز یا کومه کلمه یا خبره چه محقق د هغه په تلفظ کي اشتباه ولري په جواب ورکوونکي پسی دي څو واره تکرار کړي څو صحیح تلفظ یې زده کړي او جواب ورکوونکي هم د هغه د صحت تصدیق وکړي. له جواب ورکوونکي څخه بنایي چه د ژبي په باره کي علمي پوښتني ونسي مثلاً دا باید څني ونه پوښتل سي چه ولی د (ما احمد ولید) پرځای (زه احمد ولید) یا د (زه احمد وینم) پرځای (ما احمد وینم) نسو ویلای. د داسي پوښتنو جوابونه باید وروسته تر هغه چه مواد راغونډ سول او دېټا ترتیب سوه له دېټا څخه واخیستل سي. د تحقیق په وخت کي دي د جواب ورکوونکي لیاقت او ذکاوت وستایل سی. له جواب ورکوونکي سره د ډېر صمیمانه او دوستانه وضعیت کول د محقق د بریالیتوب سبب ګرځي. په یوه وخت کي باید ډېر کار ونسي. په عمومي ډول محقق باید په یوه وخت کي تر (۴۵) دقیقې زیات کار ونکړي. یعنی وروسته تر هرو (۴۵) دقیقو باید تفریح وسي. که محقق په ورځ کي درې واره له جواب ورکوونکي سره پنځه څلویښت دقیقي کار وکړي او نور وخت د نومړو موادو په مطالعه او د ځینو ریښو او پیوندونو (affixes) په یادولو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر کړي ممکن يوه سمه او د باور وړ ډېټا راغونډه او ترتيب کړي. خو د محقق له پاره لازمه ده چه د تحقيق په وخت کي د ژبي ځيني اساسي مواد لکه د کلمو ريښې، ځيني لاحقې، سابقې او دهغې ژبي داسي نور هم عناصر زده کړي.

هرکله چه ټول مواد په نوموړي ترتيب سره راغونډ سول نو وروسته نقشې ترتيبېږي چه په هغه کي د هغو عناصرو استعمال په بېلو بېلو سيمو کي وښوول سي چه د مخه په پوښتنليک کي ترتيب سوي دي.

توماس او ايلن د امريکا د ښېوونې نامتو پوهان دي چه د لهجوي اطلس د موادو د راغونډولو په برخه کي يې نسبتاً نوي طريقې استعمال کړي دي. چارلس ک. توماس (Charles K.Thomas) د ښې هغه عناصر چه دی يې د لهجود معرفي کولوله پاره ضروري بولي په جواب ورکوونکي باندي يې لولي او د ټيپ ريکارډر په ذريعه يې ټېپوي. په دې طريقه کي د ده ګټه داده چه دی وايي داسي چا ته اړتيا نلري چه په فونيټيکس کي ډېري پوهې خاوندوي او نه دی ورته ضرورت پيدا کوي چه مجادله وکړي چه څه ډول سيمبولونه او علامې د څه ډول آواز و نولو پاره بايد استعمال سي. که چيری د ټيپ تخته کار وانه خيستل سي نو د ژبي مواد د تحقيق په وخت کي په ډېر دقيق ډول سره ثبتول غواړي او دا کار هغه څوک کولای سي چه په فونيټيکس کي کافي معلومات او لوړه مهارت ولري، څو د ژبي د لهجو ټول آوازونه د هغو فونيټيکي علامو او سيمبولونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سم ولیکي چه ورته تاکل سوي دي . دغه رنګه تو ماس په نوموړې طریقه سره د ډېرو خلکو دخبرو نمونې په لږ وخت کي ثبتولای سي . برسېره پر دې د ټېپولو په واسطه د ډېر داسي فونولوجیکي خواص څرګندېږي چه حتی یوه ډېره دقیقه فونوتیکي الفبا او سیمبولونه یې هم نسي څرګند ولای . د دې طریقې یوه بله ګټه داده چه دعروضي خواصو (suprasegmental characteristics) یا په بل عبارت د ژبي په معنی کي د خجونو او فشارونو داهمیت په باره کي هم صحیح معلومات لاس ته راتلای سي .

هیرلډ ب . ایلن (Harold B. Allen) له یوې بلې طریقې څخه کار اخلي او هغه داده چه لومړی د جواب ورکوونکي څخه خواهش کوي چه داسي شیان لکه د هفتې ، د ورځو یا د میاشتو نومونه وښیي او وروسته بیا ځیني جملې ورکوي چه خالي ځایونه ولري او هغه ډک کړي . لکه په دې جمله کي : (د دوی ... ډېری شیدې کوي) چه جواب ورکوونکی په نوموړي خالي ځای کي هغه کلمه راوړي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي . خو دا هم ممکنه ده چه جواب ورکوونکی د (غوا) د کلمې پر ځای د (کامېښې) کلمه راوړي . نو د دې د پاره چه د جواب ورکوونکي څخه هغه کلمه لاس ته راولي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي داسي جملې چه د نوموړې جملې سره ورته والی ولري څو ځله تکراروي څو چه جواب ورکوونکي و دې ته مجبور سي چه په خالي ځای کي د (غوا) کلمه استعمال کړي . مثلاً داسي جملې لکه (د دوی ... لنګه سوه او ګیلګی یې راوړ) یا لکه (غوېي دیوې او ... د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شيدو له پاره روزل کېږي) او داسي نور ... ټول پوښتنليک په همدې ترتيب جواب ورکوونکي ته ولېږل شي او د جملو خالي ځايونه ډکوي او په همدغه وخت کي د جواب ورکوونکي جوابونه تېرېږي . د ژبي عروضي خواص د ځينو نورو هغو مخصوصو موادو څخه لاس ته راولي چه له جواب ورکوونکي څخه يې تېر کړي وي

د لهجوي اطلس اصطلاحات

پـه لهجوي اطلس کي د ژبپوهني علما ځيني اصطلاحات راوړي چه دلته يې بايد په لنډ ډول سره يادونه وسي . په دې جمله کي آيسوګلاس (isogloss) يوه ډېره مهمه اصطلاح ده چه ډېره استعماليږي . د لهجوي اطلس په ترتيبولو کي ډېر مهم کار دادی چه د ژبي د مختلفو عناصرو د استعمال توپير چه په بېلو بېلو سيمو کي موجود وي ـ وښوول سي او د هغوی وېشونه او سرحدونه و ټاکل سي . هغه سرحدي ليکه چه د ژبي د يوه عنصر د استعمال توپير په مختلفو سيمو کي وښيي آيسوګلاس بلل کېږي . ځيني آيسوګلاسونه نسبت وځينو نورو آيسوګلاسونو ته ډېر مهم بلل کېږي . مثلاً کوم آيسوګلاس چه دوې لويي سيمي سره بېلوي نسبت و هغو آيسوګلاسونو ته ډېر مهم بلل کېږي چه تر کليو او وړو وړو سيمو

په غیر منظم ډول سره تیرېږي . دژبي کوم عنصر چه په یوه محل و دلاسیمه کي استعمالیږي او دغه سیمه دیوه آیسوگلاس په واسطه احاطه سوې وي وهغې سیمي ته مرکزي سیمه (focal area) وائي . دژبي ځیني هغه عناصر چه د استعمال تو پیر لري ممکن په پراگنده ډول سره تیت سوي وي نو ځکه آیسوگلاسونه هم د دغسي عناصرو داستعمال دځایونو د ښوولو په غرض یو په بل سره نو تلي اوګډ وډ سره واقع سوي وي . داسي سیمي چه دغسي آیسوگلاسونه پکښې راغلي وي ګرېډیډ ایریا (graded areas) یې بولي . کله کله یو زیات شمیر-آیسوگلاسونه په یوه ځای کي سره واقع سوي وي او تقریباً پر یوه خوا باندي تللي وي . هغه سیمه چه د آیسوگلاسونو د دغسي بنډلونو په واسطه سره بېله سوې وي لهجوي سیمه (dialect area) یې بولي او دغسي آیسوگلاسونه چه د بېلو سیمو په منځ کي یې یو پلن سرحد تشکیل کړی وي نسبت ویوه آیسوگلاس یا هغو آیسو-گلاسونو ته چه شمیر یې لږ وي دژبي دېر تغییر وړ او بدلونونه ښیي او ممکن کله کله د دغسي سیمي پر لهجه باندي یو بېل نوم کېښېښول سي .

لومړی پوښتنه چه د لهجوي جغرافیې پوهان باید و هغه ته جواب ورکړي داده چه آیا دغه آیسوگلاسونه یا آیسوگلاس همېشه ځای پر ځای ولاړ وي او که په حرکت کي وي ، او که حرکت کوي نو پر کومه خوا باندي روان وي؟ یو آیسوگلاس یا د آیسوگلاسونو یو بنډل چه دکوم داسي سدله څنګه سره تېرسوی وي چه د خلکو په منځ کي یې رابطه او تګ راتګ قطع کړی وي په عمومي ډول د توقف په حالت کي وي . دژبي دکوم عنصر یا عناصرو استعمال له مرکز څخه له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرې څخه ترسرې پورې او له کلي څخه ترکلي پورې خپرېږي او تر هغه وخته پورې په حرکت کې وي څو چه د کوم مانع سره مخامخ سي او ودرېږي. دا مانع ممکن طبيعي وي لکه کوم غر يا کوم لوی سيند يا ممکن سياسي وي. که چيري دا ډول مانع وجود ونلري نو سرې بايد اغلباً دا سي نتيجه واخلي چه د ژبې نوموړي عنصر يا عناصر تل په حرکت کې وي او وهري خواته چه لار ولري هلته نفوذ کوي.

د ژبني اطلس په نقشو کې نه يوازې ليکي استعمالولای سو بلکه موږ کولای سو چه مربع گانې، مثلثونه، دايرې او داسي نورې نخښې استعمال کړو. د مثال په توگه په پښتو کې د (ښ = ṣ) آواز په ځينو ځايو کې په (ښ = ṣ) په ځينو سيمو کې په (خ = x) او په ځينو منطقو کې په (خ = x̃) سره تلفظ کيږي. که موږ وغواړو چه د (ښ = ṣ) نوموړې درې ډوله سيمې په يوه نقشه کې وښيو، کولای سو چه په هغو ځايو کې چه (ښ = ṣ) والې د مربع، او په هغو سيمو کې چه (خ = x) والې د مثلث، او په هغو مناطقو کې چه (خ = x̃) والې د داير و علامې کښيږدو او په دې توگه د نوموړې آواز بېل بېل تلفظ په مختلفو سيمو کې د نقشې پرمخ وښيو.

کله کله د ژبې کوم عنصر يا عناصر په هماغه يوه ځای کې په بېل بېل ډول سره استعماليږي چه وداسي ځايو ته انتقالي سيمه (transition area) والي. لکه د کندهار په علاقه کې چه (کښی) او (کي)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وارې والي مګر په ننګرهار او ځينو نورو سيمو کې (کښي) نه استعماليږي. کله کله د ژبې ځينې عناصر نيوازې په هغو سيمو کې پيدا کيږي چه ګوښه واقع سوي وي او خلک يې له نورو سيمو سره ډېر تګ او راتګ نلري د دغسي سيمو له پاره د ماجنل (marginal) يعنې کِناري يا ګوښه اصطلاح راوړله کيږي.

يَادُونَهْ

ژبه او ليک بايد سره بېل سي. ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر يو خاص نظم او سيستم لاندې د انسان د صوتي غړو په واسطه ادا کيږي. مګر ليک د سيمبولونو داسي يو سيستم دئ چه د دغو آوازونو د ښودلو او ترسيمولو له پاره په کاريږي. د عصري ژبپوهني له مخې و دغو رسم سوو سيمبولونو ته ژبه نسو ويلای. نو که موږ وغواړو چه د يوې ژبې تحقيق وکړو بنايي چه خبري تر غوږ او کتني لاندې ونيسو نه ليک؛ خصوصاً په پښتوا و داسې ژبو کې چه د ټولو وائي آوازونو له پاره ليکلي سيمبولونه نسته او د ليک له مخې د نورو ژبو د خبرو ټول آوازونه نسي تمثيلولای.

د ژبو د ساختمان او جوړښت او د هغو د بېلو بېلو لهجو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د توپیر ونو څېړل او معلومول ځانله اصول او میتودلري چه دا کار باید له دغو اصولو او میتودو سره سم وسي نه په غیر علمي او اټکلي توګه.

د نړۍ ژبې د ساختمان او جوړښت له مخې یوله بله سره توپیرلري . نوځکه دیوې ژبې ساختمان او جوړښت باید د کومې بلې ژبې د ساختمان او جوړښت پراساس تر تحقیق او څېړنې لاندې ونه نیول سي ، بلکه هره ژبه بنایي چه د خپل ساختمان په چوکاټ کې وڅېړله سي.

ددې د پاره چه یوه نوې ژبه په لږ وخت ، په اسانه توګه او په نسبتاً بشپړ ډول زده سي نو د شاګرد د مورنۍ او د هغې ژبې جوړښت او ساختمان چه شاګرد یې نوې زده کوي هر و مرو باید سره پرتله سي څو په دې توګه د نو مو ړو ژبو توپیرونه څرګند سي . وروسته شاګرد باید دهغو توپیرونو په زده کړه کې ډېر زیار و باسي چه د ده ژبه یې له هغې ژبې سره لري چه دی یې زده کول غواړي.

—— پای ——

لیک : نصیر حلیس لسنتوال

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې په ليکلو کې ما دا لاندې کتابونه کتلي دي :

1. Allen Harold B. 1958, Applied English Linguistics, New York.
2. Bloomfield, Leonard 1933, Language, New York.
3. Gleason Henry A. Jr., 1955, An introduction to descriptive linguistics, New York.
4. Hall, Robert A., Jr. 1960, Linguistics and your language, N.Y.
5. Herbert Penzl 1961, A Reader of Pashto. The Univ. of Michigan.
6. Hockett Charles E. 1959, A course in modern linguistics N.Y.
7. Kenneth L. Pike 1947, Phonemics, The Univ. of Michigan.
8. Nida, Eugene 1949, Morphology. The Univ. of Michigan.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تورك كتابلر يورديی
دونجی مطبعه

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library